

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

А.Е. Левицький
А.В. Сингаївська
Л.Л. Славова

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

КИЇВ—2006

УДК 81'1(075.8)

ББК 81я73

Л 37

Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/18.2-1633 від 08.07.2005 р.)

Рецензенти:

Н.В. Слухай — доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О.М. Старикова — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Українського інституту лінгвістики та менеджменту;

Н.Д. Борисенко — кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Левицький А.Е., Сингаївська А.В., Славова Л.Л.

Л 37 Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 104 с.

ISBN 966-364-194-0

Навчальний посібник спрямований на формування у студентів знань, умінь та навичок у рамках вимог діючої програми з курсу. Присвячений розгляду базових тем із зазначеного курсу мовознавства і містить їхній короткий огляд, який супроводжується вправами для практичного засвоєння розглянутого матеріалу. Подані теми рефератів, тести для самоконтролю та список рекомендованої літератури сприятимуть інтенсифікації самостійної роботи студентів у межах курсу “Вступ до мовознавства”.

Для студентів-філологів та викладачів іноземних мов.

УДК 81'1(075.8)

ББК 81я73

ISBN 966-364-194-0

© Левицький А.Е., Сингаївська А.В.,
Славова Л.Л., 2006

© Центр навчальної літератури, 2006

МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

Мовознавство, або лінгвістика (від лат. *lingua* — мова) — це наука про мову як суспільне явище, що служить засобом зносин людей, знаряддям творення й вираження думок, тобто як явище загальнолюдське. Мовознавство — це наукова дисципліна, що займається дослідженням природи мови, її структури, функціонування та розвитку. Предметом мовознавства є мова у всіх формах її прояву.

Мова на сучасному етапі розвитку науки розглядається як складна багаторівнева знакова система, що використовується людьми в цілях спілкування (обмін інформацією, волевиявлення), фіксації та збереження інформації.

Залежно від проблем і мети вивчення мовного матеріалу мовознавство поділяється на загальне і часткове.

Загальне мовознавство — це теорія науки про мову, що спирається на філософське розуміння природи і суті мови. Воно вивчає різні мови світу в їхньому давньому і сучасному стані для з'ясування загальнолюдських властивостей мовного процесу. Загальне мовознавство вивчає: 1) проблему предмета лінгвістики; 2) проблему місця мовознавства в системі наук; 3) методи проведення лінгвістичного дослідження; 4) проблему класифікації існуючих мов світу; 5) систему та структуру мови.

Часткове мовознавство — це наука про конкретну мову (російську, українську, англійську, німецьку та ін.), які використовуються як засіб спілкування.

Внутрішнє членування мови, що виявляється у розрізненні мовних рівнів, служить підставою для виділення відповідних розділів мовознавства, для яких ці рівні виступають предметом дослідження. Такими розділами є фонетика, лексикологія та граматики.

Вивчення звукового складу мови і всього того, що пов'язане зі звуковим вираженням змісту в мові, є предметом *фонетики*.

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Лексикологія — це розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто словниковий склад мови. Семасіологія та ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика та лексикографія є підрозділами лексикології. Лексикографія займається питаннями складання словників.

Граматика — це галузь мовознавчої науки, яка вивчає будову мови. Граматика складається з двох розділів: морфологія та синтаксис.

Кожен з розділів мовознавства може розглядати мовний матеріал у загальному та частковому плані, на підставі чого виділяють: загальну і часткову фонетику, загальну і часткову лексикологію, загальну і часткову граматику.

Сучасна лінгвістика складається з багатьох шкіл і напрямків. Більшість з них пов'язані з іншими науками:

- ◆ філософія мови — з філософією;
- ◆ історична лінгвістика — з історією;
- ◆ лінгвокраїнознавство — з географією та етнологією;
- ◆ лінгводидактика — з педагогікою;
- ◆ психолінгвістика — з психологією;
- ◆ нейролінгвістика — з нейрофізіологією;
- ◆ соціолінгвістика — з соціологією.

Мова є найважливішим засобом комунікації в суспільстві. Вона нерозривно пов'язана з мисленням і свідомістю, саме тому мовознавство відносять до гуманітарних, соціальних наукових дисциплін, які досліджують людину та людське суспільство.

Залежно від об'єкта дослідження всі науки поділяються на суспільні та природничі. До суспільних наук належать: філософія, історія, логіка, естетика, педагогіка, психологія, археологія, етнографія, літературознавство й мистецтвознавство. Мовознавство — теж суспільна наука. Природничими науками є математика, фізика, хімія, ботаніка, зоологія, геологія, механіка й астрономія.

Мовознавство, як і інші науки, перебуває у близьких або віддалених зв'язках з багатьма суспільними і природничими

науками, беручи від них та даючи їм цінні відомості для розв'язання важливих наукових проблем.

Мовознавство тісно пов'язано з філософією, яка становить основу світгляду і допомагає у принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як суть мови, її роль у суспільстві, походження і характер розитку. Нерозривним є зв'язок мовознавства з логікою — наукою по закони і форми мислення. Для мовознавця і логіка мова — один об'єкт дослідження: логік через мову розкриває закони мислення, мовознавець — мовні закони. Процес мовного спілкування не можна пояснити без допомоги психології, яка аналізує процеси відображення в мозку людини об'єктивної дійсності, людські відчуття і сприймання, уявлення і думки, бажання, риси характеру, темпераменту. Взаємозбагачуючим є зв'язок науки про мову з історією суспільства. Щоб встановити походження та розвиток конкретної мови, необхідно спиратись на дані історичного розвитку носія цієї мови — народу.

Для усвідомлення процесу говоріння (вимовлення звуків) треба розуміти анатомію й фізіологію органів мови. Тут стають у пригоді природничі науки — анатомія і фізіологія. З фізикою, зокрема її розділом — акустикою, пов'язане вивчення звуків людської мови, їхніх фізичних властивостей. Математичні методи широко застосовуються у вивченні мовних явищ, як наслідок цього, виникає окрема галузь — математична лінгвістика. Математичний підхід можна використовувати також до вивчення конкретних мовних одиниць, наприклад, встановити частоту повторюваності одних і тих же синтаксичних конструкцій, подати кількісну характеристику вживання тих чи інших класів слів, звуків тощо.

Однією з ключових проблем загального мовознавства є проблема методології, тобто методів дослідження мови. **Метод** є системою правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто

способів організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

Існує низка загальнонаукових методик дослідження, що використовуються в усіх без винятку науках.

Серед загальнонаукових методик виділяють:

- ♦ **Порівняння**, яке має велике значення, оскільки, порівнюючи різні форми, ми відділяємо думку від знака, що її виражає, і таким чином, вчимося краще розпізнавати різні відтінки цієї думки. Порівнюючи у деталях різні мови, ми позбуваємось тієї ілюзії, до якої привчає нас знання лише однієї мови, що у світі існують поняття, що не змінюються і є однаковими для всіх часів та народів. Думка позбувається полону слів, полону мови, вона отримує істинно логічну науковість.
- ♦ **Індукція** є узагальненням результатів окремих спостережень. Це шлях пізнання від даних досліджу до їх схематизації, та від систематизованих даних досліджу до відкриття емпіричних законів. У лінгвістиці за допомогою індукції вирішуються питання типу: Які ознаки має слово? Як взаємодіють різноманітні лексико-граматичні класи слів?
- ♦ **Дедукція** спирається на певне положення, що постулюється, або отримується шляхом попереднього узагальнення результатів окремих спостережень. Нерідко за допомогою індукції передбачають факти задовго до їхнього емпіричного відкриття. У лінгвістиці дедуктивного рішення потребують ось які задачі: Чи є певний відрізок мовленнєвого ланцюжка словом? До якого лексико-граматичного класу відносити певне слово?
- ♦ **Аналіз** — це поділ предмета дослідження на складові частини та виділення ознак предмета для окремого вивчення.
- ♦ **Синтез** — процес, що є прямо протилежним аналізу, потребує з'єднання складових частин або ознак явища, що

вивчається, та дослідження його цілісного предмета.

Найдавнішим і найпоширенішим основним методом є описовий.

Описовий метод — планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Описовий аналіз полягає у сегментації тексту спочатку на слова та речення і далі на морфеми, словоформи, словосполучення та члени речення, які інтерпретуються за допомогою категоріального та дискретного аналізу.

Опис мови здійснюється за допомогою двох видів аналізу: *компонентного* та *контекстного*.

Компонентний аналіз базується на тому, що одиниці аналізу є елементами мовної одиниці, що аналізується, — номінативно-комунікативної та структурної (членування слова на морфеми, розбір речення).

Контекстний аналіз — аналіз частини через ціле, тому що одиниці аналізу більше, ніж одиниці мови, що вивчаються. При контекстному аналізі досліджувана одиниця мови розглядається у контексті (для фонемі контекстом є слово, для слова — речення). Частіше за все контекстний аналіз застосовується при семантичному дослідженні (лексем і словоформ). Усе частіше контекстом стає живе мовлення, коли враховуються фонові знання комунікантів, комунікативна ситуація та соціальні ролі.

Порівняльно-історичний метод базується на факті рівномірної появи компонентів мови, що призводить до одночасного існування пластів різних хронологічних зрізів. Мова не може змінюватися одночасно в усіх своїх елементах завдяки своїй специфіці — як засіб спілкування. Тому й можливо за допомогою порівняльно-історичного методу відновити картину поступового розвитку та зміни мов з моменту їхнього відділення від певної прамови.

Метод базується на порівнянні найбільш усталених елементів мовних систем.

Будь-який лінгвістичний опис, пов'язаний із виходом за межі однієї мови, передбачає встановлення певних подібностей і відмінностей. Для того використовують зіставний метод. **Зіставний метод** — сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення специфіки. Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов — споріднених і неспоріднених. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях. Зіставний метод спрямований передусім на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами. Ідея зіставного методу була теоретично обґрунтована І. Бодеуном де Куртене, який вважав, що зіставне вивчення мов може базуватися на виявленні подібностей та відмінностей між мовами незалежно від їхніх історичних та генеалогічних зв'язків.

Зіставний метод пов'язаний з проблематикою мовної типології та універсалій. **Мовна типологія** — порівняльне вивчення структурних і функціональних особливостей мов незалежно від їхньої генетичної природи.

Для встановлення структури мови і систематизації її одиниць використовують структурний метод. **Структурний метод** — метод синхронного аналізу мовних явищ не лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Мета структурного методу — вивчення мови як цілісної функціональної структури, елементи та частини якої співвіднесені й пов'язані певною системою лінгвальних відношень.

Структурний метод реалізується в таких чотирьох методах: *дистрибутивний, безпосередніх складників, трансформаційний і компонентний аналіз*.

Дистрибутивний аналіз з'явився як спроба американського дескриптивіста З. Гарріса відповісти на запитання “як улаштована мова?”. Позиція стороннього спостерігача допомагає йому виявити регулярності певних ознак мови. Серед регулярностей особливе місце належить дистрибуції — повторюва-

ності тотожних частин. Дистрибутивний аналіз направлений на вивчення оточення одиниці, її сполучуваності з сусідніми одиницями. Виходячи з оточення одиниці, його можна розподілити на класи з метою дослідження їхнього місця в системі мови.

Розвиток методів дослідження мови тісно пов'язаний із розвитком лінгвістики як наукової дисципліни.

Високого розвитку досягло мовознавство у Стародавній Індії, що пов'язувалось з необхідністю зберегти священні (сакральні) тексти, які були написані на санскриті і передавалися усно, щоб не допустити їхнього хибного запису. Граматика Паніні (5 ст. до н.е.), праці Чандри (5 ст.) і Джайнендри (7 ст.) — найважливіші з граматик, які описують санскрит. Граматика Паніні є найбільш повним і водночас дуже стислим описом мовної системи переважно на фонологічному і граматичному рівнях. Вона являє собою значно формалізовану систему-програму, яка складається приблизно із чотирьох тисяч правил (правило — *sutra*). Граматика Паніні записана у формі поезії — 8 томів. Автор робить багато посилань на інших дослідників мови, роботи яких не збереглися. Одним з найголовніших досягнень давньоіндійської граматичної теорії було дослідження морфологічної будови слова — виділення у слові кореня, суфікса, основи. Мова санскриту відрізнялася великою кількістю флексій.

До граматики Паніні дописувалась у різні часи так звана коментаторська література, серед якої найбільш відомими є такі праці: “Доповнення” Катьяяни (*Varttika*) — 3 ст. до н.е., — “Великий коментарій” Патанджали (*Mahabhasya*) — 2 ст. до н.е., “Бенареський” Вамани и Джаядитьї (*Kasika*) — 7 ст., “Огляд” Нагеші (*Udyppta*) — 18 ст. Основні завдання цих творів — тлумачити сутри (правила), без чого граматику важко зрозуміти, пояснювати її на прикладах, а також роз'яснювати деякі протиріччя. Окрім цього у таких коментарях розглядаються і деякі загальнолінгвістичні проблеми, як, наприклад,

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

типи значення слова, природа “означаємого”, дається класифікація слів за частинами мови: ім'я, дієслово, префікс-прийменник, частка. Окрім граматик індійська мовознавча традиція представлена також словниками і навчальними посібниками.

Давні словники охоплюють від 7 до 14 тис. слів двох груп: 1) власні назви (богів, героїв епосу, топоніми та ін.) і загальні назви та прикметники, тобто основний лексичний фонд імен; 2) повний список прислівників і службових слів і їх тлумачення. Найбільш відомий із словників — “Навчання іменам і граматичному роду” Амарасинхи (5 ст. до н.е.) поділяється на 3 книги: перші дві — перелік синонімів, упорядкованих відповідно до традиційної ієрархічної картини світу, а третя книга включає 6 розділів :

- ◆ прикметники, що вживаються з іменниками, назвами істот ;
- ◆ прикметники, що вживаються з назвами неістот;
- ◆ загальні поняття;
- ◆ багатозначні слова і омоніми ;
- ◆ слова, які не змінюються ;
- ◆ правила позначення роду для деяких розділів похідних імен.

Індійська мовознавча традиція мала вирішальний вплив на формування багатьох мовознавчих традицій Азії.

Найстарішою галуззю мовознавства у Китаї було тлумачення слів. Перший тлумачний словник “Ер’я” упорядковувався кількома поколіннями вчених 3-2 ст. до н.е. Перед початком нашої ери з’явився “Фань Янь” (“Місцеві слова”) — словник діалектних слів, автором якого вважають Янь Сюна. Найважливіший третій словник “Шо вень” (“Тлумачення письмен”) Сюй Шеня (121 р. н.е.) включав усі відомі автору ієрогліфи, близько 10 тис. і вважається першим у світі повним тлумачним словником у світі. Окрім значення ієрогліфів, у ньому пояснюється його структура і походження. Прийнята

Сюй Шеном класифікація ієрогліфів склалася не пізніше 1 ст. і проіснувала до цього часу.

У подальшому основним напрямом у китайському мовознавстві стала фонетика. Набагато менше розвивалася грамати-ка, що пов'язувалось з ізолюючим характером китайської мови (наявністю значної кількості “повних” та “пустих” слів). Перша китайська граMATика Ма Цзяньчжуна вийшла лише у 1898 р. Проте китайська традиція мала вплив на розвиток мовознавства у сусідніх країнах — Кореї, Японії, В'єтнаму.

Європейська лінгвістична традиція має давньогрецькі корені. Давньогрецькі дослідження мови, на відміну від Індії, мали свій формальний апарат і власні методи дослідження, яке довгий час відбувалося в лоні філософії. Мовознавство було частиною філософії. На перший план висувалося вивчення мови як засобу пізнання. Античних вчених цікавила, з одного боку, природа мови (зв'язок між “іменем” і “річчю”), походження мови, а з іншого боку, вони, як і певною мірою індійські та китайські мовознавці, займались вивченням письмових знаків з метою навчання читання і письму (мистецтво граматики).

Стоїки створили цілісну систему про слово в його широкому розумінні, а саме: про єдність мовлення і розуму (тобто думки), про слово як логос. Їхнє вчення про мову спирається на загальну філософську концепцію. Вони досліджували проблему загальної філософії мови, її граматичної будови, розробляли принципи опису мови. Стоїки виділяли 5 частин мови: власні назви, загальні назви, дієслова, сполучники і члени.

Олександрійська школа заклала традицію дослідження мови, яка склалася в одному із культурних центрів античності, столиці елліністичного Єгипту — Олександрії в кінці 4 ст. до н.е. Період розквіту цієї школи припав на 2 ст. до н.е. — 2 ст. н.е. Її представниками є Зенодот із Ефеса, Ликофрон, Олександр Етолійський, Аристофан Візантійський, Дионісій Фракійський, Харет, Диметрій Хлор, Дионісій Галікарнаський,

Дідім та ін. У традиціях Олександрійської школи формувалась філологія і граматика як її галузь. В Олександрії було створено так званий Мусейон (за аналогією з платонівською академією і аристотелівським Лікеєм). Основну увагу приділяли не філософським проблемам мови, а розробці вчення про мовні форми й їхнє вживання. Граматику було виділено в особливу область дослідження; з'явилися також прообрази сучасної фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, стилістики, текстології, вчення про частини мови й їхні граматичні категорії. Сучасна граматична термінологія певною мірою походить звідти. У системі наук, яку запропонував Аристотель, мова стала предметом вивчення логіки (“діалектики”), граматики та риторики. Аристотель у будь-якому словесному виді виділяв такі частини: елемент, склад, сполучник, ім'я, дієслово, член, відмінок, речення і визначив їх основою граматичного вивчення мови. Імена і дієслова він розмежував перш за все як суб'єкт і предикат судження. Значний внесок у розвиток мовознавства внесли стоїки — представники стої — філософської школи еллінізму, однієї із відомих лінгвістичних шкіл. Вважають, що заснував її Зенон із Кітіона на Кипрі (приблизно 336-264 рр. до н.е.). Окрім Зенона корифеями Стої в області дослідження мови були Хрисипп і Діоген Вавілонський.

Справжнім основоположником античної лінгвістичної традиції вважають Аристотеля. Його трактати “Категорії”, “Аналітики 1 і 2”, “Поетика”, “Риторика” включають логічні і граматичні принципи підходу до вивчення мови, які пізніше були розвинені європейською наукою. Античну мовознавчу традицію продовжили філософські школи епохи Еллінізму в 3–1 ст. до н. е. З середини 2 ст. до н.е. починається інтенсивне вивчення мови і літератури, поетики і риторики. Найбільш відомими представниками давньоримської філології були Варрон, автор численних трактатів про мову, Марк Тулій Цицерон, Гай Юлій Цезар, трактат якого “Про аналогію” (54 р. до

н.е.) є спробою розробити принципи граматичного опису і нормування мови і, одночасно, свідченням актуальності проблем правильності латинської мови і державного статусу мови. У 4 ст. створено “Грамматичне керівництво” Елія Донато, яке більше тисячі років було основним підручником латинської мови в Європі. Отже, ім’я Елія Донато (Донатоса) стало синонімом слова “граматика” у європейській традиції. Після падіння Риму в 476 р. мовознавство ще продовжує розвиватися у греко-латинських мовах, наприклад у Константинополі. На початку 6 ст. тут створено одну з найбільш вагомих із тих, що дійшли до нас, граматик давнього світу — латинський “Курс грамматики” Прісціана із 18 книг.

Антична мовознавча традиція склалася на матеріалі опису двох мов — грецької і латинської, але орієнтація на дослідження реалізації у мові логічних категорій придала їй потенційно універсальний характер. Створений у її межах концептуальний устрій і понятійний апарат використовують як для опису різних мов, так і для опису найбільш загальних рис мови як особливого явища. Грецька філософія мовознавства була атомістичною. Вона базувалась на вивченні окремого слова, а в індійському мовознавстві цілісне речення розкладалося на елементи лише при граматичному описі.

Мовознавство Середніх Віків у Європі продовжувало античні традиції. Європейська мовознавча традиція розвивалась на основі так званої Тритії: латинських граматик, риторик (які включали поетики), а також логічного вчення (“Діалектик”). Ця система формувалася в основному у 6 ст. Вважають, що канонізація античних знань була вперше проведена Кампанеллою і Боецієм. У той час канонізували граматики Елія Донато і Прісціана, найбільш важливі латинські риторики, поетики і логічні трактати. Боецій переклав на латину основні тексти Аристотеля. Його сучасник Коссіодор уклав енциклопедичну компіляцію латинських праць з так званих “словесних мистецтв”, до яких він відніс граматику, риторику з поетикою і

логікою.

Греко-візантійське мовознавство характеризується: 1) власною писемністю, яка відрізняється від грецької і латинської; 2) ранніми перекладами (з 5 ст.) книг священного писання і створенням канонічних мов на народній основі (старослов'янська мова); 3) більш слабким розвитком діалектної логіки і загальної методології науки. Тенденції до синтезу західної і східноєвропейської традиції намітилися в 16–17 ст. і значно посилювалися в епоху Просвітництва.

У Середні віки висловлюються думки про спорідненість давньоєврейської мови з арабськими. Вчені пізнього Середньовіччя і Відродження (Данте, Скалигер та ін.) висловлювалися про спорідненість мов усередині мовних сімей Європи. Однак як наукова дисципліна порівняльно-історичне мовознавство виникло лише у 19 ст.

Німецький вчений Г. Лейбніц (1646–1716) досліджував мову у співставленні з іншими знаковими системами (чим займається у наш час наука семіотика). Г. Лейбніц був одним із ініціаторів проведення широких порівняльних досліджень різних мов, які проводилися у 18 ст.

Порівняльне мовознавство виникло на початку 19 ст. (роботи Ф.Бокка, Р.К.Раска, Я. Грімма, О.Х.Востокова та ін.).

У. Шлейхер розглядав розвиток мови з точки зору біологічних ідей Ч.Дарвіна і близько підійшов до співставлення біологічної еволюції і передачі мовної інформації у часі. Він запропонував модель послідовного поділу індоєвропейської прамови, хоча пізніше в ній було знайдено багато недоліків.

У кінці 19 ст. популярності набув так званий молодограматизм — напрямок у європейському мовознавстві, який виник у Німеччині в 70-х рр. 19 ст.

Молодограматики заперечили вчення Вільгельма фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, обумовлену національним духом народу, вчення А. Шлейхера про мову як природній організм і звернулися до дослідження мовних явищ на основі без-

посереднього спостереження й індуктивного методу.

Молодограматизм відрізнявся поглядом на мову як на індивідуально-психологічне явище, яке виражається мовними засобами. Молодограматики виділили фонетику як самостійний розділ мовознавства і підняли етимологію і порівняльно-історичну граматику індоєвропейських мов до рівня точної науки. Їхніми слабкими сторонами є суб'єктивно-психологічне розуміння природи мови і недооцінювання необхідності вивчення зв'язків з суспільством, поверхневий характер історизму.

У роботах Ф. де Соссюра використовувався метод внутрішньої реконструкції, тобто системний аналіз однієї мови, на відміну від зовнішньої реконструкції, яка ґрунтується на порівнянні кількох мов.

На основі (перш за все) порівняльно-історичних зіставлень 70-х рр. 19 ст. Ф. де Соссюр і І.О. Бодуен де Куртене приходять до встановлення принципів дослідження мови (насамперед, її звукової сторони) як системи. Дослідження вчених Казанської лінгвістичної школи, представниками якої був І.О. Бодуен де Куртене та його учні, заклали основи фонології і морфології.

Незалежно один від одного І.О. Бодуен де Куртене і Ф. де Соссюр прийшли до протиставлення двох аспектів лінгвістичної науки: 1) синхронії як аспекта лінгвістичного дослідження, що передбачає вивчення стану певної мови у даний конкретний невеликий відрізок часу, протягом якого мова начебто не змінюється; 2) діахронії як протилежного синхронії аспекту дослідження, спрямованого на вивчення мови чи її явищ і елементів у процесі їхнього історичного розвитку.

Ф. де Соссюр наполягав на рішучому протиставленні двох аспектів лінгвістичної науки і при цьому надавав перевагу синхронії.

Ф. де Соссюр і американець Ч. Пірс незалежно один від одного визначили місце мови серед інших систем знаків і місце

мовознавства серед семіотичних дисциплін. Ф. де Соссюр сформулював, що лінгвістика є лише частиною загальної науки “семіотики” як науки про різні знакові системи, що використовуються у людському суспільстві для передачі інформації. Він виділив три основні властивості мовних знаків: довільність, лінійний характер позначаючого та змінність; вказав на те, що мовний знак об’єднує в собі матеріальне і ідеальне.

Учення Ф. де Соссюра про мовну систему знаків стало основою структурної лінгвістики, яка сформувалася у II чверті 20 ст. Принципи структурної лінгвістики були розроблені вченими празької лінгвістичної школи (М.С. Трубецької, Р.О. Якобсон, В. Матезиус та ін.). Вони доповнили традиційну генеалогічну класифікацію мов групуванням мов у мовні союзи.

Найбільш абстрактним напрямом структурної лінгвістики була глосематика (Л. Єльмслев), яка була близькою до математичних теорій мови. Американська структурна лінгвістика сформувалась під впливом Ф. Боаса, який розробив методи точного опису індіанських мов Північної Америки. Роботи Л. Блумфілда (1887–1949) заклали основу дескриптивної лінгвістики, яка відображала специфіку суспільно-історичних, філософських, мовних умов розвитку науки про мову в США. Це привело до розповсюдження теорії позитивізму, прагматизму та біхейвіоризму, до виникнення традиції вивчення мов корінного населення Північної Америки, а також зробило актуальними практичні проблеми, пов’язані з вивченням різномірних груп емігрантів у США. Яскравим представником дескриптивної лінгвістики був З. Гарріс, який намагався описати мову лише на основі дослідження можливих сполучень мовних елементів один з одним. Інший напрямок стратегії лінгвістики представляли Е. Сепір і К.Л. Пайк, які вивчали мову у більш широкому контексті соціальної психології і теорії людської поведінки.

У 50–60 рр. 20 ст. виникла генеративна лінгвістика (під впливом ідей Н. Хомського), вона базувалась на описі мови у

вигляді формальних моделей певного типу, що привело до створення трансформаційної граматики.

Сучасний етап мовознавства характеризується інтересом до проблем семантики і прагматики, до когнітивної та комунікативної лінгвістики.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ № 1

1. Предмет та основні розділи мовознавства.
2. Місце мовознавства в системі наук.
3. Методи проведення лінгвістичних досліджень.
4. Історія лінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 7–17, 34–36.
2. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. — К., 1996. — С. 6–25, 56–66, 198–206.
3. *Головин Б. П.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 4–24, 189–205.
4. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 4–32.
5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 6–11, 16–44.
6. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 5–8.
7. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 5–23.
8. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 44–53.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ

Мова і мислення. Притаманність мові мислетворчої функції свідчить про взаємопов'язаність і взаємозумовленість мови і мислення. Проте ототожнювати одне з одним — означає не бачити специфічних ознак, а розривати їх — означає допускати самостійне існування мислення без мови. Мова — це суспільне явище. Мова існує та змінюється разом з розвитком суспільства. Мова — це інструмент, за допомогою якого відбувається обмін думками.

Мислення — це психофізичний процес відображення мозком людини дійсності в поняттях, судженнях та умовиводах. Розрізняють логічне, абстрактне, технічне та образне мислення. Сутність мови полягає у тому, що вона бере участь у всіх видах мислення. Думки формуються завдяки слову і в слові. Будь-яка думка має знайти своє словесне вираження, що свідчить про те, що мова і мислення пов'язані між собою, але не тотожні. З одного боку, немає слова, словосполучення, речення, які б не виражали думки, але, з іншого боку, мова не тотожна мисленню, а лише один з найголовніших його інструментів. Мова — матеріальна, а мислення — ідеальне. Ми мислимо для того, щоб пізнати і зрозуміти, а говоримо для того, щоб передати наші думки, почуття та побажання.

Мова і мовлення. Ф. де Соссюр розробив вчення про мову і мовлення в своїй книзі “Курс загальної лінгвістики”. За його визначенням: “Мова — це система взаємопов'язаних між собою знаків”. Будь-яка зміна в мові викликає зміни в її системі.

Мова — це знакова система. Знаками мови є всі ті мовні одиниці (звуки, букви, морфеми), які розподіляються між собою за функцією та місцем у системі мови. Лінгвістичними знаками є ті, що виконують в мові функцію номінації. За визначенням Ф. де Соссюра, знак — це буква, морфема, слово, словосполучення, речення.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ

Мова — це система одиниць спілкування і правил їхнього функціонування, тобто, мова — це інвентар (словник) і граматики, які існують у потенційній можливості.

Мовлення — конкретно застосована мова, засоби спілкування в їхній реалізації.

Під мовленням розуміють сам процес говоріння і результат цього процесу. Якщо мова — це система, вона статична, то мовлення — це процес говоріння і результат.

МОВА	МОВЛЕННЯ
Загальне явище. Загальне (мова) реалізується в конкретному (мовленні)	Конкретне (індивідуальне). Притаманне кожній конкретній особистості у певний часовий відрізок.
Мова — явище стабільне. Норми мови (орфоепічні, орфографічні, граматичні, лексичні) є відносно стабільними. У мові немає помилок, у ній усе правильно.	Мовлення — динамічне. У мовленні люди можуть припускатись помилок.
Мова — нелінійна. У мові всі звуки, слова, словоформи існують одночасно. На відміну від мовлення, мова має ієрархічну будову.	Мовлення — лінійне. Мовлення розгортається в часі. Для того, щоб вимовити якусь фразу, потрібен певний часовий проміжок, тому що слова вимовляються послідовно одне за одним.

Структура мови — це будова мови в її ієрархічній співвідносності, за якою елементи нижчих рівнів закономірно використовуються для будови одиниць вищого рівня: на базі звуків утворюються частини мови, а з слів — речення. Водночас структура мови — це і спосіб поєднання взаємозумовлених одиниць, своєрідних у кожній мові. Елементи кожного рівня (фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного) пов'язані системно. На відміну від структури, що становить собою склад і внутрішню організацію єдиного цілого, розглядуваного з боку цілісності, під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють більш складну єдність, розглядувану з боку елементів, з боку її частин.

Система мови — це інвентар її одиниць, що об'єднуються у категорії та яруси за типовими відношеннями. Структура мови — це відношення між ярусами та частинами одиниць.

Одиниці мови — її постійні одиниці, що відрізняються одна від одної призначенням, будовою, місцем у системі мови. Номінативні (слово), комунікативні (речення) та стройові (фонемні, морфемні) — одиниці мови розподіляються за категоріями і за ярусами, які називаються рівнями. Категорії мови — групи однорідних одиниць мови, що об'єднуються на основі спільної категоріальної ознаки (як правило, семантичного — категорії виду, часу, відмінка, роду, числа та ін.).

Ярус (рівень) мови — це сукупність однотипних одиниць і категорій.

Мову складають три основні функціонально-структурні компоненти: фонетика (звуковий склад), лексика (сукупність слів) і граматика (набір правил та засобів для їх реалізації). Кожен з цих складників виконує свою специфічну роль.

Фонетика являє собою матеріальну оболонку мови. Лексика членує світ на окремі елементи й дає їм назви. Граматика виражає зв'язки між явищами й деякі найважливіші властивості буття.

Коли йдеться про побудову висловлювань при передачі певного змісту, то виділяються ієрархічні (від найнижчого до найвищого і навпаки) рівні вираження.

Найнижчий рівень — фонемний. Фонемні (окремі звуки) самі по собі змісту не виражають, але з них будуються всі вищі рівні.

Наступний рівень, який виражає поки що лише найзагальніші елементи змісту, — морфемний. Морфемні — будівельний матеріал для слів.

Рівень слова передає вже конкретні елементи змісту, але саме по собі слово, якщо воно не оформлене як речення, змісту ще не виражає.

Рівень словосполучення уточнює значення окремих слів як виражальних засобів, готує їх до вираження конкретного змісту, моделює зв'язки між явищами.

Зміст виражається реченням, але, як правило, одного речення буває недостатньо для вираження певної інформації. Тоді речення входить у текст як його складова частина, пов'язуючись певним чином з іншими реченнями.

Така ієрархічна організація виражальних засобів (фонема — морфема — слово — словосполучення — речення — текст) забезпечує економне й точне вираження змісту.

Зв'язок між елементами може бути ієрархічним, синтагматичним, парадигматичним і асоціативним.

Парадигматичні відносини поєднують мовні одиниці в групи, розряди, категорії (мають свою парадигму).

Синтагматичні відносини поєднують мовні одиниці в одночасній лінійній послідовності (синтагми).

Асоціативні відносини виникають на основі співпадання у часі різних предметів та явищ дійсності (метафори, метонімії, епітети та художні порівняння).

Ієрархічні відносини — це відносини між неоднорідними елементами, тобто їхнє підпорядкування один одному.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ № 2

1. Мова та мислення. Діалектичний зв'язок мови та мислення. Роль мови в формуванні, вираженні та передачі думки. Загальнолюдський характер пізнавальної діяльності та національна специфіка мови.
2. Мова та мовлення.
3. Внутрішня організація мовної системи. Поняття про мовну систему як єдність елементів мови та про її структуру. Одиниці мови та їхні функції. Типи співвідношень між мовними одиницями: ієрархічні, синтагматичні, парадигматичні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 7–17, 29–32, 35–52, 105–108.
2. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 5–20, 7–21, 24–34.
3. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 3–29.
4. *Общее языкознание (под ред. А.Е. Супруна).* — Минск, 1983. — С. 122–128, 132–138.
5. *Сосюр Ф. де.* Труды по языкознанию. — М., 1977. — С. 98–103, 155–15.
6. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика. — М., 1974. — С. 90–96, 129–140.
7. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 29–31.
8. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 44–50.
9. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 20–37.

МОВА ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ

Спілкування розуміється як передача інформації однієї особи іншій. Мова передає всі види інформації. Проблема дослідження функцій мови вперше була піднята представниками Празької лінгвістичної школи. У межах останньої крім комунікативної виділяються також інші функції. Ці функції вважаються другорядними, залежними від комунікативної. Виділяють репрезентативну функцію — це здібність одиниць мови позначати об'єкти дійсності; експресивну — спроможність мови виражати почуття, думки мовця; апелятивну — функцію впливу на адресата або на слухача; акумулятивну — функцію збереження за допомогою мови досвіду і знань; номінативну — це функція, призначення якої називати, предмети, дії дійсності; предикативну — цю функцію виконує речення, воно висловлює закінчену думку. Весь набір функцій свідчить про те, що мова є важливим засобом спілкування. Вона є надбанням колективу людей, а не індивіда. Цим підкреслюється її соціальне походження.

У широкому розумінні знаками мови, або лінгвістичними знаками, є всі ті мовні одиниці — звуки (навіть букви), морфеми, слова, словосполучення і речення, які різняться поміж собою своєрідністю функції і певним сталим місцем в системі мови. Знаками мови виступають лише ті її елементи, яким властива функція називання, або номінативна функція. Номінативну функцію виконують слова і такі сполучення слів, які значенням рівні окремому слову. Найголовніші диференціальні властивості мовних знаків полягають у тому, що ці знаки:

- 1) матеріальні одиниці, бо складаються зі звуків або навіть одного звука. Тим самим їх можемо вимовляти і чути;
- 2) соціальні за призначенням одиниці, що знаходять свій

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

вияв у закріплених за ними смислових значеннях. Тільки тому, що мовний має певне значення, яке усвідомлюється всім колективом, робить його спільним для членів певного соціуму. Отже, він може служити засобом комунікації та інформації;

3) повторювані елементи мови. Саме функціонування мови немислиме без повторення тих самих мовних знаків, що здійснюється у різній послідовності і в різному кількісному виявленні.

У мові виділяють матеріальну й ідеальну сторони. Матеріальна сторона мовних одиниць проявляється у тому, що вони можуть і повинні сприйматись органами чуття та зору. Найменша одиниця мови – морфема. Ідеальна сторона мовних одиниць – сема – найменша одиниця смислу. Семи утворюють більш складну мовну одиницю змісту (смислу) – семему. Наприклад, семема – “грохнуться”, а семи – “тяжко”, “раптово”, “голосно”, “впасти”.

Незважаючи на те, що мова є важливим засобом спілкування, існують й інші засоби спілкування.

ВЕРБАЛЬНІ (словесні).

НЕВЕРБАЛЬНІ (несловесні):

1. Паркінесика (міміка і жести).
2. Світлофор.
3. Гудок заводу.
4. Сирена швидкої допомоги.
5. Живопис.
6. Графіка.
7. Скульптура.
8. Балет.
9. Архітектура.
10. Музика.
11. Мова квітів.
12. Мова барабана.
13. Сильбо (передача інформації свистом).

ЗВУКОВІ:

1. Сигнальні (дзвінки, гудки).
2. Технічні засоби спілкування (звукозапис, телефон, відеотелефон, радіо).

ГРАФІЧНІ:

1. Азбука Морзе.
2. Азбука Брайля.
3. Ручна азбука для глухонімих.

СТЕНОГРАФІЯ (наукова символіка).

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СИСТЕМИ СИГНАЛІЗАЦІЇ:

1. Телефонна азбука.
2. Дорожні знаки.
3. Морська сигналізація.
4. Сигналізація прапорцями, ракетами.

ТАЙНОПИС (секретні розвідницькі шифри).

Невербальні засоби спілкування поділяються на слухові та зорові.

Походження мови.

Проблема походження мови з давніх часів цікавила людство. У всіх релігіях мова розглядалась як Божий дар.

Відомі “звуконаслідувальна” та “вигукова” теорії, теорія трудових вигуків та ін.

Питання про те, коли і як з’явилася мова, якою вона була на перших етапах розвитку людського колективу, які саме звуки тоді вимовлялися, що вони означали і як вони поєднувалися в одиниці вищих рівнів — ці та багато інших подібних проблем хвилюють людей з давніх-давен. І, звичайно, немає і не може бути вичерпної відповіді на ці питання. Існують лише здогадки та припущення, які у різні часи висловлювались різними вченими. Надзвичайно складне питання походження людської мови вивчається не лише мовознавством, а й такими науками, як антропологія, зоопсихологія, біологія, етнографія, оскільки проблеми походження мови тісно перетинаються з

проблемами розвитку суспільства, мислення, походження самої людини.

Існує багато різноманітних **теорій походження мови**. Їх можна розділити на дві основні групи:

- 1) теорії біологічні;
- 2) теорії соціальні.

Питання про походження мови постало ще в античному мовознавстві у рамках більш загальних філософських дискусій про сутність мови (питання про правильність імен [назв]). Одне з напрямлень грецької, а пізніше елліністичної, науки відстоювало натуральний "природний" характер мови і, відповідно, закономірну, біологічну обумовленість її виникнення і структури (так звана теорія "фюсей" — за природою). Ідеалістичні теорії походження мови заперечують її біологічну обумовленість. Учені, які їх розвивають, доводять, що Бог створив людину і дав їй мову, щоб люди могли спілкуватися один з одним.

Біологічні ж теорії пояснюють походження мови еволюцією людського організму, насамперед, органів відчуття, мовного апарату і мозку. Згідно з біологічними теоріями виникнення мови — це результат довготривалого розвитку природи.

Учені-ідеалісти, навпаки, дотримуються думки про одnorазовий (божественний) характер походження мови.

Серед біологічних теорій особливо виділяються теорія звуконаслідування і теорія вигуків.

Теорія звуконаслідування (ономатопоетична теорія) пояснює походження мови тим, що людина імітує звукові (і незвукові) ознаки об'єктів, які називає. Прибічники цієї теорії, як правило, розуміють звуконаслідування широко — і як наслідування звуком звуку, тобто відображення в звучанні слова звукової ознаки об'єкта-денотата, тобто як власне звуконаслідування ("бах", "ква-ква", "мяу"); і як наслідування звуком не — звуку, тобто відображення у звучанні слова якоїсь

певної незвукової ознаки об'єкта-денотата, тобто як звуко-символізм (наприклад, "бублик", "губа" — з губними звуками, характерними для позначення чогось круглого, вип'яченого; lieben [нім.](любити) звучать м'яко, приємно). Теорія звуко-наслідування була розроблена стоїками (тобто представниками Стої — філософської школи епохи еллінізму. Серед їхніх праць слід особливо відмітити праці Діогена Лаертського, Варрона, трактат богослова Блаженного Августина "Про діалектику", праці Секста Емпірика, Аммонія та інших. Не завжди можна зрозуміти кому конкретно із стоїків належать ті чи інші ідеї. Такий підхід до праць стоїків сформувався ще в античності і свідчить про близькість поглядів учених цієї школи. Пізніше теорія звуконаслідування знайшла відображення у працях Г.В.Лейбніца, І.Г.Гердера, В. Гумбольдта та інших. Усі вони визнавали існування зв'язку між звуком і значеннями і визнавали цей зв'язок природним. Противники теорії звуконаслідування критикували цих учених за те, що вони недооцінювали роль соціальних умов виникнення мови, за абсолютизацію принципу звуконаслідування. Проте дослідження другої половини ХХ ст. доводять, що звуконаслідування і звуко-символізм поряд з жестами відігравали важливу роль при виникненні мови.

Вигукова теорія походження мови — пояснює походження мови тими переживаннями, емоціями, які людина відчувала і які реалізувались у спонтанних викриках, вигуках, рефлексках, що у подальшому розвитку набували символічного значення, котре ставало обов'язковим для всіх членів спільноти. Прихильниками такої теорії були В. Штейталь, Ч. Дарвін, О. Потенба.

Теорія жестів визначає, що мова зароджується як інстинктивні рухи, джерело яких лежить в уявленнях і афектах й індивідуальній свідомості. Проте мовою ці виразні рухи можуть стати тільки в суспільстві, де люди живуть в одних і тих самих зовнішніх і внутрішніх умовах. В. Вундт як представник цієї те-

орії вважав, що мова жестів (рухи рук і обличчя) існувала паралельно. Згідно з цією теорією люди спілкувалися спочатку за допомогою жестів, які перейшли в знаки, а знаки — у слова.

Соціальні теорії походження мови пояснюють появу мови суспільними потребами, які виникли під час праці і в результаті розвитку свідомості людини.

У теорії соціального договору (Ж. дю Белле, А. Сміт, Ж.Ж. Руссо) мова розглядається як свідомий витвір людей.

Трудова теорія, або теорія трудових вигуків. Трудову теорію висунув Л.Нуаре. Її суть в тому, що мова виникла у процесі спільної трудової діяльності первісних людей, як засіб оптимізації й узгодження цієї діяльності. Подальшого розвитку трудова теорія зазнала у працях К.Бюхера, який писав, що мова виникла у вигляді трудових вигуків, які супроводжували колективну працю.

Магічна теорія (М.Я.Марр) полягає у тому, що суспільством керують обрані особистості (маги), які й дали мову людям.

Марксистська теорія походження мови. Основні положення викладені у роботі Ф.Енгельса “Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину” і детально розвинені К.Марксом і Ф.Енгельсом у німецькій ідеології. Основна думка роботи у нерозривному внутрішньому зв’язку розвитку трудової діяльності первісного людського колективу, розвитку свідомості (і психіки взагалі), які формують людину, та розвитку форм і способів спілкування.

Мова виникає як необхідний наслідок розвитку виробництва та інших суспільних відносин у трудовому колективі — люди мають що сказати один одному. І водночас мова служить опорою для виникнення вищих форм психічного відображення, для формування людської особистості. Як писав Ф.Енгельс, спочатку праця, а потім разом з нею членороздільна мова стали двома найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок мавпи поступово перетворився в людський мозок.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ № 3

1. Основні теорії походження мови.
2. Мова як знакова система. Властивості мовного знака.
3. Мовні та немовні засоби комунікації.
4. Мова як соціальне явище.
5. Функції мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ. до мовознавства. — К., 2000. — С. 18–34, 39–55.
2. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. — К., 1996. — С. 10–14, 26–56, 224–268.
3. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 151–168.
4. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 186–220.
5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 45–80.
6. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 9–10, 13–16.
7. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 29–31.
8. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 20–31, 465–473.

ПИСЬМО

Писемний вид мови суттєво доповнює звукову мову як допоміжний засіб спілкування на віддалі, позначення тих чи інших елементів повідомлення на папері. Письмо — штучно створена система фіксації мовлення, яка дає змогу за допомогою графічних елементів передавати мовленнєву інформацію на відстані й закріплювати її в часі.

Мова і письмо з'явилися не одночасно. Звукова мова з'явилася близько 2 млн. років тому, а письму — не більше 6 тис. років. Без письма людські знання залишилися би недовговічними, і тому без нього не уявляється існування серйозних наукових і технічних знань. Це стосується кожної галузі науки та історії суспільства взагалі.

Найперше виникло так зване **предметне “письмо”**. Його ще й письмом назвати не можна. Це були:

1) природні предмети, які використовувалися для передачі повідомлень (зламана гілка, подарована квітка);

2) впорядкована система певних предметів: нанизані в певному порядку черепашки різного кольору (ірокезьке “письмо” вам пум); різнокольорові шнурки з вузлами, нав'язані на паличку в певному порядку й по-різному переплетені (інкське “письмо” кіпу);

3) зарубки на дереві, які використовувалися найчастіше для обліку днів.

Найдавнішим графічним письмом були малюнки — піктограми. У **піктографічному письмі** інформація передається в малюнках.

Малюнки поступово перетворилися на умовні знаки, символи. Піктограми ставали ідеограмами. Найдавніше відоме **ідеографічне письмо** — єгипетські ієрогліфи.

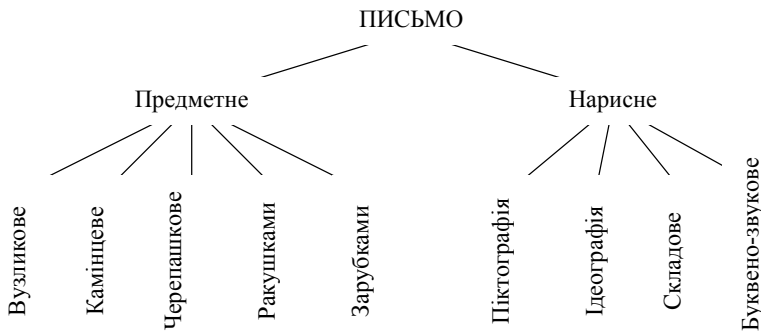
У надрах ідеографічного письма поступово зароджувалось **звукове письмо**. Існує 3 різновиди звукового письма: складове, консонантне, звуко-буквене.

Графіка — сукупність усіх засобів писемності тієї чи іншої мови. Графіка — це розділ науки про письмо, який вивчає системи письмових знаків та встановлює відмінність у написанні букв. Графіка кожної мови має свої особливості: діакритичні знаки та лігатури. Діакритичний знак — додатковий знак до букви. Лігатура — поєднання двох букв в одну або їхнє контактне написання для позначення якого-небудь звука. Їхня необхідність пояснюється невідповідністю класичних алфавітів звуковим системам конкретних мов.

Графіка охоплює **алфавіт** (усі букви певної мови, розташовані в певному порядку), діакритичні та пунктуаційні знаки. Для заміни слів, написаних за допомогою одного алфавіту алфавітом іншої системи, використовуються принципи транскрипції та транслітерації.

Оскільки в жодній мові немає повної відповідності між вимовою та написанням, виникає потреба у створенні правил написання слів, які б визначали єдині норми передачі на письмі звуків, їх сполучень тощо і тим самим полегшували письмове спілкування.

Орфографія (правопис) — система загальноприйнятих правил, що визначають способи передачі мовлення на письмі. В орфографії розрізняють чотири основні принципи: фонетичний, морфологічний (фонематичний), історичний та диференційний.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ № 4

1. Значення писемного виду мови в історії людства. Основні етапи історії письма.
2. Графіка і алфавіти. Транскрипція і транслітерація.
3. Орфографія та її принципи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 26–29, 31–34, 164–180, 249–260.
2. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. — К., 1996. — С. 20–212, 219–242.
3. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 8–14, 169–182.
4. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 238–261.
5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 139–155.
6. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000 . — С. 54–63.
7. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974 . — С. 105–117.
8. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 348–381.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Визначіть, скільки звуків і букв у поданих нижче словах. Виділіть звуки, що потребують специфічної (додаткової) передачі на письмі.

Яр, моя, моє, мою, п'ю, п'єш, п'ять, довго, їжа, з'їзд, шука, відділ, буття, шовк, гай, кожух, льох, льон, вовк, ягня, гава, гедзь, ходжу, дзвін, життя, вчора, правда, знайте, дзига, фіузележ, клює, країна, єднання, підземелля, завітчана, підживлення, чайка, кігті, знання, крутишся, оббігти, роззброєння.

2. Визначіть, за яким орфографічним принципом написані слова та окремі орфограми в них.

Небо, ліс, вода, степ, віз, гайок, його, нам, піднесення, рука, відчислення, червоний, відлуння, ясність загадка, сміються, усміхаєшся, пишеш, шістнадцять, студентський, степовий, яблуна, виноград, гриб, правда, вітаються, мрії, п'ятірка, зірка, життєдайний, місто, з жартами, безчестя, безжурно, приніши, живеться, книжці, завітчаний, уславлений, з шостої, ганьба, товариський, березень, Орел, Вишеньки, пам'ять, на пам'ять, проте, про те, назустріч, на зустріч.

ФОНЕТИКА

Фонетика — це розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови.

Основні завдання фонетики:

- ♦ вивчення фонетичної будови мов загалом і кожної мови окремо;
- ♦ вивчення звукових змін у процесі розвитку тієї чи іншої мови;
- ♦ вивчення звукової структури: наголос, інтонація, склад;
- ♦ класифікація звуків;
- ♦ способи функціонування звуків у мовленнєвому процесі.

Звук (фон) — одиниця мовлення, що залежить від багатьох умов.

Фонема — одиниця мови, що характеризується набором диференціальних ознак, важливих для змісторозрізнення.

Звуки характеризують з трьох точок зору: акустичної, фізіологічної та фонологічної. Характеристика звуків дозволяє виділити три аспекти фонетики: акустику мовлення, фізіологію мовлення та фонологію.

Усі органи мовленнєвого апарату складаються з трьох частин: дихальні органи, гортань і надгортанні смуги.

У фізичному аспекті кожному звукові людської мови властиві такі п'ять ознак: висота, сила, довгота, чистота, тембр.

У фізіологічному аспекті звуки характеризуються роботою органів мовлення. Робота мовних органів, спрямована на утворення будь-якого звука мови, називається **артикуляцією**. В артикуляції звука розрізняють три фази тривалості: приступ, витримка та відступ.

Сукупність артикуляційних навичок, потрібних для вірної вимови звуків тієї чи іншої мови, називається **артикуляційною базою** мови.

Класифікація голосних звуків зумовлена їхньою природою. Голосні — це суто тональні звуки, перепон на шляху повітря під час їхньої вимови не виникає. Голосні будь-якої мови класифікуються за двома основними ознаками:

1) за тим, яка частина язика піднімається, розрізняють голосні переднього, середнього та заднього ряду;

2) за тим, як високо піднімається язик, розрізняють голосні високого, середнього та низького піднесення.

В окремих мовах розрізняють голосні ще й за такими додатковими ознаками:

1) за участю губ: нелабілазовані (губи не округлені) і лабілазовані (губи округлені);

2) за участю ротової та носової порожнини: ротові і носові;

3) за тривалістю: короткі і довгі.

Класифікація приголосних звуків проводиться за трьома основними ознаками.

За співвідношенням тону й шуму приголосні в багатьох мовах поділяються на: сонорні, дзвінкі, глухі. За тим, яка частина язика творить перепону, приголосні поділяються на передньо-, середньо- і задньоязикові. Серед передньоязикових приголосних ще розрізняють: апікальні, церебральні, какумінальні та дорсальні. За способом подолання перепони розрізняють приголосні: зімкнені, щілинні й афrikати.

В окремих випадках виділяють ще такі додаткові ознаки приголосних: пом'якшення (або палаталізація), подовження, придиховість (або аспірація).

ФОНОЛОГІЯ

Розділ фонетики, який вивчає соціальну функцію звуків, називається **фонологією**.

Основна одиниця фонології — це звукотип, або **фонема**, — найкоротша неподільна уявна частина мовленнєвого потоку,

яка служить для творення, упізнання й розрізнення морфем, слів та речень. Фонема є моделлю, складовою частиною артикуляційної системи мови і функціонує лише в складі морфем та слів та не мислиться поза цими категоріями.

Голосні фонери української мови розпізнають за таким ознаками:

- 1) наявністю чистого тону (1);
- 2) рядом — передній чи задній (2);
- 3) піднесенням у ряду — низьке, середнє чи високе (3);
- 4) наголосом — наголошений чи ненаголошений (2).

Приголосні фонери української мови розрізняються за 12 ознаками:

- 1) участю тону й шуму — сонорний, дзвінкий чи глухий (3);
- 2) місцем перепони — губний, зубний, піднебінний чи задньоротовий (4);
- 3) способом творення — зімкнутий, щілинний чи афрікат (3);
- 4) палатальністю — твердий чи м'який (2).

Усі інші ознаки (лабіалізація голосних *y, o*, носовий характер *m, n*, вібрація при творенні *r*, глотковість *z* тощо) — додаткові, тобто супутні. На розпізнавання фонем вони суттєво не впливають, а тільки надають певного забарвлення окремим звукам.

Як найменша змістова одиниця звукового строю мови, фонема характеризується такими функціями, як конститутивною (завдяки якій твориться артикуляційна система мови), дистинктивною (сигніфікативною — завдяки якій ми відрізняємо одну фонему від іншої) та перцептивною (рекогнативною — завдяки якій творяться морфемі та слова).

Розрізняють **диференційні** й **нейтральні** (інтегральні) ознаки фонем. Ознаки фонем, якими вона протиставляється іншим фонемам, називаються диференційними (розрізнювальними). Ознаки, які входять до складу фонем, але не

відрізняють її від інших фонем, називаються нейтральними. Втрата фонемою якоїсь диференціальної ознаки називається **нейтралізацією опозиції**.

Диференційні риси фонем можуть бути різні, в кожній мові є свій набір диференційних рис: глухість — дзвінкість, твердість — м'якість та ін. Завдяки їм виявляється дистинктивна функція фонем, тому ми розрізняємо різні фонем артикуляційної бази конкретної мови. Завдяки інтегральним рисам проявляється конститутивна функція фонем — фонем однієї артикуляційної бази відрізняються від фонем артикуляційної бази іншої мови.

Диференційні риси можуть поєднати фонем в архіфонем на основі їхньої можливої нейтралізації. Архіфонема — представник більш вищого ступеня абстракції на фонологічному рівні мови, яка об'єднує на рівних правах фонем, які схильні до нейтралізації.

Необхідність виникнення фонетичних варіантів (алюфонів) зумовлюється й тим фактом, що звуки у процесі мовлення не вимовляються окремо, а впливають один на одного та залежать від своєї позиції у слові. Розрізняють чотири типи фонетичних змін: комбінаторні (асиміляційні, дисиміляційні), позиційні, спонтанні та фонетично не зумовлені.

Комбінаторні зміни виникають унаслідок взаємодії звуків у мовленнєвому потоці, зумовленої певними залежностями між різними положеннями мовних органів під час артикуляції цих звуків. Взаємодія звуків буває контактна і дискантна. За напрямом вона буває прогресивна і регресивна. Усі комбінаторні зміни фонем за характером наслідків розпадаються на дві групи: асиміляційні (уподібнювальні) і дисиміляційні (розподіблювальні). До **асиміляційних комбінаторних змін** належать: асиміляція, сингармонізм (уподібнення голосних у слові), акомодация (приспосовування артикуляції суміжних приголосного та голосного), субституція (підстановка в запозичених словах звуків рідної мови замість іншомовних). Ди-

симіляційні комбінаторні зміни є такі: дисиміляція, епентеза (вставлення звука для роз'єднання двох подібних), дієреза (викидання звука для усунення нагромадження подібних звуків), гаплогія (викидання одного з двох однакових складів).

Позиційні зміни залежать від місця звука у слові. Спостерігають такі позиційні зміни: редукція (послаблення артикуляції голосного в певній позиції), позиційне чергування (регулярна зміна звуків, зумовлена їх оточенням у слові), протеза (приєднання на початку слова додаткового звука).

Спонтанні зміни — історичні зміни звуків, причина яких невідома.

Фонетично не зумовлені зміни звуків відбуваються незалежно від фонетичних законів і навіть усупереч їм. Це такі зміни: звуків за аналогією, морфологічне чергування, гіперизми (неправильні виправлення звуків у словах, найчастіше запозичених), метатези (нічим не зумовлені перестановки звуків чи складів у словах).

Інтонація включає в себе: мелодику мовлення, темп, тембр, паузацію та наголос висловлення. Наголос може бути фразовим, логічним та емоційним. Наголос розрізняють також і за його місцем у слові. За цією ознакою виділяють такі наголоси: 1) фіксований, або постійний. Фіксованим називається вид словесного наголосу в тих мовах, де він завжди падає на один певний по порядку склад слова, наприклад, тільки на початковий, тільки на кінцевий або тільки на передостанній склад і т.ін.; 2) вільний або рухомий. Вільним називають наголос у тих мовах, у яких він може стояти на будь-яких (початкових, серединних, кінцевих) складах акцентного складу; 3) пов'язаний або зумовлений, місце якого обмежене морфологічними умовами.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ № 5

1. Фонетика як розділ мовознавства. Розділи фонетики.
2. Фонема, її основні функції і властивості.
3. Реалізація фонем в процесі мовлення. Комбінаторні фонетичні процеси.
4. Позиційні зміни фонем у потоці мовлення.
5. Структура мовленнєвого апарату. Артикуляційна база мови.
6. Класифікація звуків мови.
7. Фонетичний поділ мови. Інтонація, її компоненти. Наголос, його види.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 102–162.
2. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. — К., 1996. — С. 14, 19, 39–41, 186–207.
3. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 25–52.
4. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 33–44, 66–80.
5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 101–131.
6. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 31–53.
7. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974 . — С. 50–103.
8. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 153–224.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Поясніть різницю в артикуляції українських і російських голосних та приголосних звуків на прикладах слів:

любов — любовь
коллектив — коллектив
сніг — снег
договір — договор
ім'я — имя
дзвонять — звонят
український — украинский.

2. До поданих слів доберіть такі, щоб можна було одержати звукову кореляцію за:

а) твердістю — м'якістю: дат, рис, лак, син, лин, рад, стан, лан, лук;

б) за глухістю — дзвінкістю: там, сам, рас, тіло, сірка, шар, пар, кава, пас.

3. Який фонемний склад російських слів: грызешь, звёзды, мёл, метёшь, орёт?

4. У яких російських словах зустрічаються однакові приголосні фонemi: верста, зябь, козёл, обед, отбой, пить, роза, сделка?

5. Чи є подані слова достатнім свідченням того, що /I / / i:/ є в німецькій мові різними фонемами, а не є алофонами однієї фонemi: bieten — Sitte, Zimmer — niemand?

6. Чи достатньо подані слова доказують те, що в англійській мові фонemi / n/ та /m/, а також /b/ та /d/ представляють різні фонemi: net — mat, bed — dad.

7. Яким чином можна показати різницю фонем у російській мові: /m-n/, /n-n'/, /e-i/, /t'-n'/, /p-m/, /o-u/.

8. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Визначіть кількість звуків. Алофонами яких фонем вони виступають?

Пісня, вітчизняний, безмовність, велелюддя, дзеркальність, щастя, втілюється, возз'єднання, безжурний.

9. У тексті класифікуйте приголосні за способом утворення шумотворної перешкоди.

“Усвоение всех знаков препинания, кроме запятой, раз они коренятся в синтаксических условиях речи, не нуждается в поддержке синтаксиса, и даже тормозится в иных случаях этой противоестественной поддержкой” (А.А. Пешковский).

10. Випишіть з німецького уривку всі слова, що містять дифтонги. Укажіть, який із звуків у дифтонзі є складоутворюючим, а який – нескладоутворюючим. Укажіть, які типи дифтонгів зустрічаються у німецькій мові.

Willi Bredel

Im August 1944 wurde unser Ernst Thälmann, der bedeutendste Führer der deutschen Arbeiterbewegung in der Zeit der Weimarer Republik, auf Befehl der faschistischen Regierung, ermordet. Am 18. August gedenken die deutsche Arbeiterklasse und alle friedliebenden Kräfte in der ganzen Welt des großen Arbeiterführers, der in der Weimarer Zeit den Kampf des arbeitenden Volkes in Deutschland gegen das Wiedererstarken des deutschen Imperialismus für den Frieden und die Rechte des Volkes führte.

11. Випишіть з англійського уривку всі слова, що містять дифтонги та трифтонги. Підкресліть ті літери, якими позначені в кожному окремому випадку дифтонг чи трифтонг.

O. Henry

THE ROMANCE OF A BUSY BROKER

Pitcher, confidential clerk in the office of Harvey Maxwell, broker, looked with some interest and surprise at his employer when Mr. Maxwell entered at half past nine in company with his young lady stenographer. With a sharp "Good-morning, Pitcher", Maxwell dashed at his desk as though he wanted to jump over it, and then plunged into the great heap of letters and telegrams waiting for him.

The young lady had been Maxwell's stenographer for a year. She was beautiful and very modest. She wore no chains, bracelet or brooches. Her dress was grey and simple, but it fitted her figure very well. She wore a neat black turban hat with a gold-green wing. On this morning she was softly and shyly radiant. Her eyes were dreamily bright, her cheeks rosy, her expression a happy one.

Pitcher, still slightly curious, noticed a difference in her ways this morning. Instead of going straight into the next room, where (her desk was, she stayed, slightly irresolute, in the outer office. Once she passed by Maxwell's desk, near enough for him to notice her presence.

12. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Знайдіть асиміляцію за звучністю.

Молотьба, анекдот, з саду, боротьба, просьба, ось де, отже, кігті, зсунути, скинути, вокзал, нігті, обтесати, обсушити, відтягти, списати, сфотографувати, якже, натхнення.

13. У поданих словах знайдіть явища дисиміляції і поясніть їх.

Рушниця, рушник, мірошник, сердешний, краций, соняшник, лицар, срібло, хто.

14. Прочитайте наведені нижче слова і запишіть. Знайдіть акомодатії голосних звуків і поясніть їх.

Укр.: лялечка, ляля, люлька, сядь, пелюстка, няня, тьотя, любов, слухати, косять, люд, дудочка, клюква, льодом, жало, жалями, морквяний.

Рос.: лед, отыгратся, леска, ряд, сек, тюк, шесть, мыл, мять, землей, несете, люди, березы, буря, горько, пятна.

15. Визначіть і охарактеризуйте явища кількісної і якісної редукції у словах української мови.

Вишня — вишенька — вишневий — вишняк; тихо — тихий — тихіше — тихесенько — тихоня; село — села — селяни — селянство — населення; гір — гірський; рясно — ряснота; кучу-гури; єдність — єднання; люди; сюди, лікар — лікарі; рідкісний; вечір — вечорниці — вечірній — повечоріло; степ — степовий — степами — степовик; голуб — голубка; зозуль — зозулька; ко-жа — кожушина.

16. Користуючись словниками, проставте наголос у поданих нижче словах. Перевірте, чи зміщується наголос при зміні слова. Чи можливі варіантні наголошення?

Партер, кілометр, серденько, читання, завдання, зернятко, гуртожиток, документ, пішохід, водяний, лісничиха, заїзд, най-видатніший, виховання, разом, центнер, російський, дефіс, ознака, кілометр, квартал, помилка, предмет, вимова, кажу, написання, алфавіт, визнання, було, дівчинонька, ясний, возз'єднання, вести, нести.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ (I)

Розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, називається *лексикологією*. Лексика може вивчатися з різних поглядів. *Власне лексикологія* — вивчає словниковий склад мови в цілому, його кількісний обсяг, походження, систему. Тому їй існують різні галузі (чи розділи) науки про лексику:

1) *семасіологія* — досліджує семантику, тобто значення слів, природу і типи цих значень;

2) *етимологія* — встановлює походження слів, зміни в їхньому значенні й звуковому оформленні, зв'язки з іншими словами цієї та інших споріднених мов;

3) *ономастика* — розглядає власні назви людей (антропоніміка) та місцевостей (топоніміка), їхнє походження, первісне значення;

4) *фразеологія* — вивчає стійкі сполучення слів;

5) *лексикографія* — узагальнює досвід укладання словників.

Основний предмет лексикологічних досліджень — слова та фразеологічні одиниці.

Слово — центральна функціонально-структурна одиниця мови. Усі інші елементи мови існують для слова і в слові (фонемі та морфемі) або завдяки йому (речення).

Задовільного, логічно бездоганного визначення слова мовознавча наука ще не має, хоч мовці відчують і виділяють у мовленні окремі слова. Це зумовлене тим, що, *по-перше*, слова в мові дуже різні за своїм значенням і функціями, а, *по-друге*, — визначення, яке підходить для однієї мови, часто не придатне для іншої.

Давньогрецький граматист Діонісій Фракійський (бл. 170–90 рр. до н. е.) слово визначав як найменшу частину речення. Для Е. Сепіра (1884–1939) слово — це “один з найменших, цілком самодостатній елемент ізольованого змісту”.

В. Богородицький (1857–1941) вбачав у слові “звуковий символ уявлення або поняття”. О. Потебня розглядав слово як “єдність членоподільного звука і поняття”.

Найбільш точно й стисло окреслив слово А. Мейє (1866–1936): “Слово — це вираження асоціації певного значення з певним комплексом звуків, що піддається певному граматичному використанню”. Проте навіть це визначення далеко не досконале, у ньому чітко не відмежовується слово від морфеми, з одного боку, і словосполучення — з іншого, не враховано існування в мові багатозначних слів.

Основна відмінна риса слова — це наявність у нього певного граматичного значення.

Отже, *слово* — це самостійна, наділена одним або кількома граматичними значеннями одиниця мови, яка передає одне чи більше значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для речення.

Слово є діалектичною єдністю двох аспектів (матеріального та ідеального). Під матеріальною частиною ми розуміємо комплекс звукових коливань, що закріплені в звуковій оболонці слова. Ідеальна частина — це зміст значення слова.

Слово в мовленні виступає в різних формах і з різним значенням. Для позначення всіх різновидів терміна слова недостатньо. Тому в лексикології використовують ще поняття “лексема” й “словоформа”.

Лексема — це окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах. Наприклад, форми *голова, голови, голові, голову* і т. д. з усіма її значеннями (“частина тіла”, “керівник установи”, “передня частина колони” і т. ін.) становлять одну лексему — *голова*. Лексема — це узагальнене, абстрактне поняття. Конкретні форми й значення цієї лексеми прийнято називати *алексами* (або *лексами*).

Словоформа — це окреме слово в певній граматичній формі (наприклад: *чорнобривці, землю, квітнуть*).

Кожне слово має одне чи більше значень або набуває певного значення в контексті (як, наприклад, займенники). Слів без значення не існує.

Під *лексичним значенням* (семантикою) слова розуміють історично закріплену в свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем.

У нашій свідомості існує ідеальне (недзеркальне) відображення світу. Ми можемо уявити будь-який предмет чи явище, тобто вичленити його з суцільної картини, зосередити на ньому увагу (наприклад, *яблуко*). І ось коли цим образом рефлекторно з'єднується звуковий комплекс (набір звуків [йяблуко]) і цей зв'язок закріплюється в нашій свідомості, виникає слово з певним лексичним значенням. У пам'яті утворюється стійкий образ цього звукового комплексу (*образ слова*), який щоразу, коли його чуємо, викликає в нашій уяві образ того самого предмета реальної дійсності.

Реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування називається *денотатом*. Його узагальнений, абстрактний образ у нашій уяві — це *сигніфікат*. Сигніфікат, пов'язуючись з образом слова, стає його лексичним значенням. Коли ми бачимо реальний предмет (чи явище), завдяки сигніфікату, рефлекторно з'єднаному в нашій пам'яті з образом слова, пригадуємо його назву. І навпаки, коли чуємо назву, через образ слова активізуємо сигніфікат і, зіставляючи його з доквіллям, упізнаємо названий словом предмет (чи явище).

Значення та поняття — категорії не тотожні. Поняття — категорія мислення. Воно знаходить матеріальний вираз у слові, складає основу його лексичного значення. Всі слова відображають поняття, але не всі вони мають лексичне значення (наприклад, службові слова).

Поняття — результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта чи ряду однорідних об'єктів дійсності. Поняття в нашій свідомості пов'язане із сигніфікатом. Поняття про предмет впливає на сигніфікат. Таким чином і такою мірою поняття входить у

лексичне значення слова (у свідомості не тільки окремих людей, а й усього суспільства).

Лексичне значення не обов'язково передбачає також наявність поняття (наприклад, не всяка людина має поняття про комп'ютер, хоч знає, що це таке і навіть може користуватися ним). Поняття ж обов'язково пов'язується з лексичним значенням, яке в свідомості людини виступає організуючим центром для вичленуваних суттєвих ознак, з яких і формується поняття.

Концепт — це не будь-яке поняття, а найбільш складні та важливі його аспекти, без яких було б важко уявити собі певну культуру. Поняття включає суттєві та необхідні ознаки, а концепт — і несуттєві. Порівняно з концептами поняття мають простішу структуру: в структурі поняття переважає змістовна складова та є не всі компоненти, які є у структурі концепта. Концепт оточений емоційним, експресивним ореолом; це той “пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, який супроводжує слово та поняття, що ним виражається. Кількість лексичних одиниць, що є концептами, обмежена. Концептом стають ті явища дійсності, які актуальні для певної культури, мають велику кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темами прислів'їв та поетичних текстів. Вони є носіями культурної пам'яті народу.

Слово узагальнює (тобто виступає представником багатьох однорідних предметів) на двох рівнях: на рівні сигніфіката — за зовнішніми, поверхневими ознаками — і рівні їм поняття — за внутрішніми, суттєвими властивостями.

Назви предметам і явищам даються по-різному. Люди виділяють певну суттєву для них на цей час ознаку і роблять її представником усього предмета. Яку ознаку той чи інший народ покладе в основу назви, залежить і від його фантазії.

Ознака предмета, покладена в основу його назви, називається внутрішньою формою слова. Внутрішня форма — це мотивованість назви, наприклад, місяць жовтень, бо все

жовтіє. З часом слова можуть втрачати свою внутрішню форму і стають немотивованими, наприклад, тепер ніхто уже не відчуває зв'язку слів *жир* і *жити*, хоч колись такий зв'язок був очевидний.

Є три основні типи мотивованості слів: морфологічний, фонетичний та семантичний.

Фонетична мотивованість проявляється через бажання носія мови визначити референт так, щоб звукова форма максімально повно його характеризувала.

Морфологічна — значення розкривається через його морфологічну структуру.

Семантична — пов'язана з переосмисленням значень слів.

Мотивованість проявляється в словах простих, складних та похідних. Проте в кожній мові є як мотивовані, так й немотивовані слова. Немотивовані здебільшого — однаскладові. Шляхи мотивації досить різні в різних мовах. Один і той же референт дійсності може набувати різні асоціації в різних мовах.

Слово, яке функціонує у мові лише з одним сталим лексичним значенням, називають однозначним. Властивість слова мати одне значення йменують моносемією. З поняттям однозначності пов'язане розуміння терміна, оскільки бажано, щоб він мав єдине значення. Термін — це слово або сполучення слів, які служать точним позначенням поняття якоїсь специфічної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя. Сукупність термінів певної галузі називається термінологією.

Полісемія — це властивість слова виступати з кількома закріпленими за ним у мові пов'язаними між собою лексичними значеннями, які виявляються у різному словесному оточенні.

Термін “багатозначність слова” однаковою мірою застосовний як до слова, що має два значення, так і до слова, яке виражає значно більше значень. З ряду значень будь-якого слова здебільшого одне виділяється як основне, пряме, інші — як переносні, або фігуральні.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ № 6

1. Лексикологія та її розділи.
2. Слово як основна одиниця мови. Поняття лексеми.
3. Лексичне значення слова та його структура. Співвідношення між предметом та поняттям слова.
4. Значення слова та поняття. Поняття та концепт.
5. Природа виникнення слова. Мотивовані та немотивовані слова. Природа виникнення назви. Утрата мотивування та її причини. Народна етимологія.
6. Система значень слова. Полісемія. Моносемія. Типи лексичних значень слова: пряме, переносне; вільне, зв'язане. Поняття терміна.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 181–198.
2. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. — К., 1996. — С. 98–151.
3. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 63–88.
4. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 85–116.
5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 184–200.
6. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 63–71.
7. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 119–128.
8. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 54–77.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Нижче виписані групи слів, які позначають схожі або навіть однакові предмети:

плетень — частокол — ограда

перчатки — рукавиці

клюв — рыло

сад — роща

постель — логово.

Поясніть, яка ознака лежить в основі кожної з цих назв.

2. Користуючись словниками, з перерахованих слів виберіть найбільш багатозначні та вкажіть причини їх високої багатозначності.

Укр.: авторитет, агент, актив, біржа, відміна, дружина, земля, чистий, сидіти, зелений, хліб, трава, чорний.

Рос.: чистый, смотреть, стоять, тяжелый, легкий, сидеть, черный, хвастать, прикарманить, зеленый, ходить, розовый, лиловый, браниться, плут, рука, плохой, бить, свистеть, хлеб, трава, век, мокрый, закат.

Англ.: order, fellow, party, joy, man, novel, reader, change, time, give, get, valley, room, hard, way, poor, book, break, place, empty, black, bring.

Нім.: Arbeit, Arm, gehen, lachen, Land, Abend, sprechen, dringen, Wasser, schwarz, genug, lassen, Mädchen, Papier, Sonne, bringen, sitzen, vergessen, Tisch, bleiben, jung, wichtig, Kampf, schlagen.

Лат.: area, cado, novus, aridus, arma, humilis, ars, communis, denique, pars, manus, do, fatum, habeo, liber, forma, muto, secundus, memoria, nomen, traho, verito, orbis, fero, limen, moveo, constituo, conscientia.

3. Вкажіть відмінність лексичних значень слів від понять.

Укр.: Сіль — білий кристалевий порошок, з гострим смаком, використовується як необхідна приправа до їжі.

Сіль — хімічна речовина, у якій щільні атоми кисню заміщені атомами металів.

Рос.: Вода — прозрачная жидкость, без цвета и запаха, образующая реки, моря и другие водоемы, использующаяся человеком как питье и составная часть пищи.

Вода — жидкое вещество, представляющее собой соединение водорода и кислорода, температура плавления — ноль градусов, температура кипения — сто градусов, удельный вес — 1, способна растворять в себе другие вещества.

4. Прочитайте наступний текст та знайдіть у ньому терміни, поясніть їхнє значення.

Укр. У центрі атома є досить важка частинка, що має позитивний заряд, — ядро атома. На значній відстані від ядра (порівняно з його розмірами) по певних орбітах рухаються електрони.

Щоб уявити собі скільки “порожнього” місця в атомі, можна скористатися таким порівнянням: якщо атом збільшити так, щоб ядро мало діаметр 15 ... 20 мм, то відстань від ядра до найближчих електронів у атомі буде дорівнювати кілометру (*Коршак Є.В. та ін. Фізика 8 кл.: Підручник для середньої загальноосвітньої школи / Є.В. Коршак, О.І. Ляшенко, В.Ф. Савченко. — Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2000. — С.79).*

Рос. Полные (или собственно) межъязыковые омонимы, т.е. такие слова разных языков, которые совпадают по форме, но совершенно различаются по содержанию, являясь, как правило, результатом случайных фонетических совпадений или основательно стертых этимологических связей. ... Межъязыковые паронимы — это слова, которые в разных языках имеют существенные расхождения предметно-логического содержания, но частично (как правило, на имплицитном уровне) сохраняют общее понятийное сходство, что является результатом их генетической общности (*Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. — К.: Знання, 2004. — С.164–165).*

5. Чому лексичне значення не тотожне поняттю? Чи лексичне значення виражає поняття, чи позначає і вказує на нього? Які з наведених слів передають поняття, а які – ні:

Ага, гей, Батьківщина, еге, край, киш, киць, но, няв, початок, птаство, студент.

6. Складіть речення, зберігаючи за словами фіксовані у “Словнику іншомовних слів” значення.

Аеропорт, академія, акт, актив, акцент, альма-матер, амброзія, ампула, аналіз, апарат, гармонія, гуманізм, девіз, деривація, ескалація, клас, матерія, метод, онтологія, президія, формація, школа.

7. З’ясуйте лексичне значення слів та словосполучень, уведіть їх до складу речень.

Німецька мова: der Aufbau, der Aufklrdrer, Agf Aufstand, die Bank, der Held, die Macht, das Цл, das Recht, der Zug.

Англійська мова: book, magazine, material, wealth, untold, from times immemorial.

8. На основі яких рис схожості розвинулися такі метафори:

Пам’ять серця, пам’ять землі, світоч науки, срібний голос, світле майбутнє, оновлена земля, дві сторони однієї медалі, тіньова сторона.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ (II)

Лексико-семантичне поле — це сукупність лексичних значень, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Це слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, скажімо, в лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів тощо.

Лексико-семантичне поле має своє ядро і периферію. У ядрі містяться найважливіші слова, вони пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родово-видові групи. На периферії містяться функціонально менш важливі слова, які, як правило, належать і до іншого лексико-семантичного поля.

Слова за значенням по-різному пов'язані між собою: вони наближаються одні до одних або, навпаки, відштовхуються на протилежні полюси. За характером відношень між словами розрізняють антоніми, синоніми, омоніми, пароніми.

Синоніми — це слова із спільним основним лексичним значенням. У семантичному полі вони перебувають поруч. Цілком тотожних синонімів не буває — вони різняться значеннєвими та стилістичними відтінками. Синоніми об'єднуються в синонімічний ряд, у якому виділяється стрижневе слово. Синоніми бувають: поняттєві, емоційно-оцінні, стилістичні, семантико-стилістичні.

Антоніми — це пари слів з протилежним значенням (*мир — війна*). У семантичному полі вони розташовуються на протилежних полюсах. Антоніми бувають постійні та контекстуальні. Постійні антоніми мають протилежне значення й поза контекстом (*сум — радість*); контекстуальні ж бувають протилежного значення лише в контексті.

Табу — слово, вживання якого заборонено з різних причин: через забобони, вірування.

Евфемізми — слова або вислови, що вживаються замість слів з грубим чи неприємним змістом.

Омоніми — це слова, які мають однакову звукову форму, але зовсім різне значення. Омоніми в мові виникають:

1) унаслідок розпаду в мові багатозначності слова у зв'язку з диференціацією значень;

2) унаслідок збігу звукового складу запозичених і незапозичених слів;

3) унаслідок словотвору;

4) унаслідок фонетичних процесів.

Розрізняють омоніми повні і неповні. До омонімічних явищ у мові належать омофони, омографи, омоформи.

Омофони при однаковій вимові мають різне написання (в англійській мові: *root* “корінь” — *route* “маршрут”). Омографи при однаковому написанні мають різну вимову (в англійській мові, наприклад, *bow* [bau] “уклін” — *bow* [bou] “дуга”). Омоформи мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі (*шлю* — від *шлти* і *шлю* — від *шля*). Застарілі слова бувають двох типів: історизми й архаїзми.

Історизми — це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що зникли позначувані ними речі, явища: *кріпак*, *осавул*, *віче*.

Архаїзми — це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що їх з різних причин замінили іншими словами: *пійт*, *ректи*, *воістину*, *рать*.

Слова, які щойно з'явилися у мові, називаються неологізмами.

За сферою вживання вся лексика поділяється на загальноновживану та вузьковживану.

Загальноновживану лексику використовують усі носії мови незалежно від професії, освіти, місця проживання (*день*, *ніч*, *сонце*).

До вузьковживаної лексики належать:

- 1) діалектизми — вживаються в мові людей певної місцевості (*мигунка* “блискавка”, *ляскавиця* — “зрім”);
- 2) професіоналізми — вживаються в мові людей певної професії (наприклад, у мові викладачів: *лекція, семінар, колоквіум*);
- 3) жаргонізми — вживаються людьми певної соціальної категорії (відомі картярський, злодійський, гендлярський та інші жаргони);
- 4) екзотизми — позначають реалії лише чужої дійсності (*леді, сер, лодр* — стосуються англійської дійсності);
- 5) наукова лексика, зокрема терміни. Терміни — слова, що виражають чітко окреслені поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва.

Більшу частину лексики в мовах світу становлять споконвічні слова, які виникли в конкретній мові (*багаття, мріяти, січень*). Поряд із споконвічною лексикою у будь-якій мові існують іншомовні, або запозичені, слова (*тарілка, мусити, майдан*). Запозичення полягає в засвоєнні слів однієї мови іншою. Запозичення бувають прямі (з мови в мову) та опосередковані — через інші мови. Запозичення іншомовних слів — об’єктивно-історичний процес, зумовлений постійними і різноманітними контактами між народами. Звичайно, не всі іншомовні слова збагачують лексику і не всяке нововведення чужої лексики виправдане. На цій підставі в історії багатьох народів раз у раз виникали і виникають вимоги обмежити введення чужої лексики, а почасти й розгортати боротьбу проти іншомовних впливів. Так, з’являються пуристичні тенденції у ставленні до слів іншомовного походження. Вони виявлялись, насамперед, у намаганні очистити мову від чужомовних елементів. Сам же процес очищення мови прийнято називати пуризмом.

Із стилістичного погляду вся лексика поділяється на стилістично нейтральну та стилістично забарвлену.

Стилістично нейтральна лексика становить основу будь-якого висловлювання. Переважна більшість слів стилістично нейтральна.

Стилістично забарвлена лексика надає висловлюванню певних експресивних, емоційних відтінків. Вона поділяється на слова піднесеного плану (*доблесть, торжество, гожий*) і слова зниженого плану (*балакати, вештатись, чудило*).

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ №7

1. Лексико-семантичне поле.
2. Синонімія. Класифікація синонімів. Евфемізми. Табу.
3. Антонімія. Класифікація антонімів.
4. Омонімія. Шляхи її виникнення. Типи омонімів.
5. Хронологічний розподіл словникового складу мови: неологізми, історизми, архаїзми.
6. Класифікація лексики за її походженням: рідна, запозичена. Причини та шляхи її запозичення. Пуризм та ставлення до нього.
7. Соціально-територіальна диференціація лексики: загальноживана лексика та лексика обмеженого вживання (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, терміни, спеціальні слова).
8. Диференціація лексики за функціональними стилями. Нейтральна та типова лексика для різних функціональних стилів. Емоційно забарвлена лексика.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 88–108.
2. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 198–240.
3. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 107–110.
4. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 204–224.
5. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 74–84.
6. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 128–155, 159–163.
7. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 84–148.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Опишіть різницю в значеннях поданих синонімів. Підберіть до них контексти.

Укр.: абсолютний, безвідносний, безумовний; азбука, алфавіт; акцент, наголос; основоположник, родоначальник, батько.

Рос.: путешественник, путник, турист; прохлада, тень, холодок, свежесть; большой, громадный, крупный; спокойный, тихий, безмятежный, безмолвный; возражать, противоречить, оспаривать.

Англ.: answer, response, reply, remark; beautiful, handsome, nice, fine, lovely; cry, scream, shriek, weep, sob; travel, trip, journey, voyage, tour; finish, end, complete, conclude.

Нім.: Grand, Erde, Boden; Gesicht, Flatze, Visage, Antlitz; Junge, Knabe, Bube, Bursch.

2. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди.

Укр.: хоробрий, джерело, очі, задоволення, допитливий, чистий, допитливий, посміхатись, недоречі, поспішати, реготати, насолода, мужній.

Рос.: извещение, ругать, щедрый, состоятельный, сохранять, убедительно, частность, мыслить, старый, стеснительный, изобильный, крепкий, сообщение, размышление, застенчивый, охранять, прежний, стыдливый, доказательно, деталь, информация, богатый, чихвостить, пушить, свергать, подробность, древний, обильный, костить, конфузливый, имущий, давнишний, беречь, крыть, кумекать, обеспеченный, сберегать, уведомление, утюжить, справный, костерить, мелочь, давнопрошедший, веско, оповещение, греть, мозговать, честить, стародавний, давний, мерекать, помышлять, робкий, раздумывать, незапамятный, тонкость, думать, хранить, бранить, дежный, зажиточный.

3. Доберіть синоніми по поданих слів.

Вітчизна, святкувати, працювати, веселитися, білий, дбати.

4. Підберіть антоніми до різних значень наведених слів.

Грубий, густий, захист, справжній, низький, простий, свіжий, твердий, тихий, тонкий, фальшивий, ясно.

5. До поданих слів доберіть антоніми тією іноземною мовою, яку Ви вивчаєте. Складіть з цими словами речення.

Високо, вчора, глибоко, далеко, зручно, поспіхом, початок, світло, сильний, тепло, хоробрий.

6. Поясніть значення поданих омонімів та використайте їх у реченнях.

Укр.: акорд, акція, баба, багно, бак, банка, вандалі, вид.

Рос.: лейка, сложить, совет, месяц, ток, настроить, ключ, лук, болтать, донести, род, ласка, нота, наказать, свет.

Англ.: key, club, watch, pupil, floor, yard, fast, miss, seal.

Нім.: Schild, Leib, Band, Mal, sprengen, Leiter, allein, SchloЯ, gefallen.

Лат.: artus, commodum, labor, vulgo, sino, liber, pando, ventus, paro, tranquillo, verum.

7. Підберіть омоніми до наведених нижче слів, вкажіть вид омонімії, складіть речення з виділеними омонімами.

Бор, знать, полки, винт, гранат, moi, дорогою, *майка*, кот, ладья, *стекло*, компания, тур, *берегу*, печь, дороги, *ласка*, жила, *шпик*.

8. Вкажіть, яким чином виникли наступні омоніми. У разі необхідності користуйтеся етимологічним словником.

Зефир (вітер) — зефир (тканина), есть (є) — есть (прийма-ти їжу), домино (костюм) — домино (гра), лечу (от глагола *літати*) — лечу (от глагола *лікувати*), норка (тварина) — норка (зменшене від *нора*), брак (подружні стосунки) — брак (недоброякісні предмети виробництва), лихой (злий, важкий) — лихой (молодецький), род — рот, засаливать (рукав пиджака) — засаливать (огірки), язык (орган смаку) — язык (засіб спілкування), шах (титул монарха) — шах (термін шахматної гри), лейка (сосуд для поливання городу) — лейка (фотоапарат).

9. Чи є нижченаведені слова омонімами? Мотивуйте свої відповіді.

Англійські слова:

Arch — “арка”, “звід”, “дуга”, “веселка”; arch — “головний”, “заклятий”, “хитрий”, “лукавий”. Peat — “торф”, “брикет торфу”; peat — “дівчина”, “красуня”. Pit — “яма”, “впадина”; pit — “фруктова кісточка”. Pen — “перо”, “ручка з пером”; pen — “невеликий загін для тварин”; pen — “самка лебедя”; pen — “в’язниця”; pen — “півострів”. Tartar — “татарин”, “мегера”, “фурія”; tartar — “винний камінь”.

Німецькі слова:

Alt — “старий”; Alt — “альт”. Ansehen — “дивитися на...”; Ansehen — “повага”, “авторитет”. Atlas — “збірник географічних, історичних карт”; Atlas — “шовкова тканина”. Aufklärer — “просвітитель”; Aufklärer — “розвідник”. Blei — “свинець”; Blei — “олівець”; Blei — “лящ”.

10. Нижче наводяться слова, що відносяться до стилістично забарвленої лексики. Розділіть їх на дві групи (книжні та розмовні). Окремо виділіть просторічні. Вкажіть на емоційно-експресивне забарвлення слів.

Аббревіатура, авоська, альтернатива, антипод, бабахнуть, бабенка, балаболка, баламут, бородач, бракодел, братва, буян, вакуум, вертихвостка, вертлявий, вещей, взаимообумовленість, вздор, взор, визави, возмездие, вотум, вояка, враскачку, вранье, врать, всеобъемлющий, всепобеждающий, всепрощение, всеилие, втихомолку, гавкать, голубчик, гомогенний, гонение, гонитель, грести, гурман, дебати, дегенерация, держава, долбить, дознание, достояние, драчун, дуралей, забулдыга, зазнайка, зазноба, закорючка, заскок, злодеяние, злонамеренний, злопыхательство, зодчий, изъятие, именоватъ, импозантний, импульс, индивидуум, інтерпретатор, карапуз, картошка, компенсація, компонент, корифей, кормило, корыстолюбие, косметичка, кочевряжиться, кошелка, кров, кутила, летун, лизоблюд, лодырь, локальний, малыш, миграция, мощь, наутек, нашествие, недуг, непоседа, нынешний, обалдеть, обозреть, одушевленный, оплошка, ортодокс, остряк, отчизна, официозный, панацея, парадокс, побратим, повеса, пострел, пошляк, преподношение, туризм, работяга, ратний, сноб, стяг, субституція, тихоня, убрать, чепуха.

11. Доберіть сучасні слова до таких слів-архаїзмів: учинить, токмо, ведать, десница, похотеть, сиречь, очи, чело.

12. Нижче наводяться неологізми 60–70-х років ХХ ст. Вкажіть, яким чином вони утворюються.

Стеклокерамика, универсам, акселерат, девятиэтажка, НТР, бегунок, телесерія, вещизм, радіопоиск, слайд, спортлото, мультик, продленка, детсад-комбінат, дискгрупа, космоінженер, космонавт-исследователь.

13. Прочитайте речення та знайдіть у них застарілі слова. Сформулюйте висновок про те, в яких сферах мовленнєвої діяльності та з якою метою використовуються історизми та архаїзми.

А тоді, прийшовши до [ріки] Осколу, він ждав два дні брата свого Всеволода, — той ішов був іншою дорогою з Курська, — і звідти рушили вони до [річки] Сальниці. Тут же до них і сторожі приїхали, що їх вони послали були язика ловить, і сказали вони, приїхавши: “Бачилися ми з ворогами. Вороги наші оружно їздять. Тому або ви поїдите борзо, або вернемось додому, бо не наша є пора”. Але Ігор сказав із братами своїми: “Якщо нам, не бившись з ними, вернутися додому, то сором нам буде гірше смерті. Хай як нам Бог дасть”. І тоді, порадившись, їхали вони всю ніч.

14. Користуючись словником іноземних слів, встановіть, з яких мов запозичені подані слова.

Абонент, авторитет, агресія, апеляція, бумеранг, гармонія, гегемон, гуаш, дата, декан, диктор, дипломат, доцент, імпульс, інтимний, каламбур, каталог, компіляція, компонент, комфорт, космос, кросворд, культура, лауреат, ліміт, монографія, мотель, номенклатура, оазис, овація, опонент, партнер, пропаганда, ректор, репетиція, університет, фен, шедевр.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ (III)

Зміна значень слів відбувається в трьох напрямках:

- 1) звуження;
- 2) розширення;
- 3) зміщення.

При звуженні обсягу значення назва стає конкретнішою. Слово *печиво* колись означало “усе спечене з борошна”, тепер – “кондитерські вироби з борошна”.

При розширенні обсягу значення кількість охоплених словом предметів, явищ зростає. Наприклад, колись слово *основа* означало “подовжні нитки в тканині” (від “снувати”), тепер, крім цього, – “те, на чому що-небудь тримається”.

Унаслідок семантичного зміщення те саме слово починає позначати інші речі. Наприклад, колись слово *берег* означало “гора”, тепер – “край землі, що межує з рікою, озером, морем”.

Звуження, розширення й зміщення значення відбуваються внаслідок перенесення назв з одних предметів на інші.

Назви з одних предметів на інші переносяться:

- 1) за схожістю;
- 2) за суміжністю;
- 3) за функцією.

Перенесення назви за зовнішньою та внутрішньою схожістю називається метафорою. Несучу поверхню літака називали *крилом* за подібністю до пташиного крила (так розширилось значення слова *крило*).

Перенесення назви за суміжністю називається метонімією. Назви можуть переноситись:

- 2) за просторовою суміжністю: *аудиторія* в значенні “слухачі”;
- 3) за часовою суміжністю: *обід* у значенні “обідня пора”;
- 4) за причино-наслідковим зв'язком: *творіння* в значенні “продукт творчості”;

5) за суміжністю частин і цілого (це перенесення називається синекдохю): *хліб* у значенні “зерно, з якого виготовляють борошно і випікають хліб”.

Є три типи лексичних змін:

- 1) випадіння слів з активної лексики (застарілі слова);
- 2) поява нових слів (неологізми);
- 3) зміни значення слів.

Найбільш типовим способом поповнення словникового складу мови є словотворення. Виділяють три основні типи словотворення: морфологічне, морфологічно-синтаксичне та синтаксичне. Перший тип найбільш розповсюджений. Він представлений: 1) афіксацією; 2) морфологічним словоскладанням; 3) абрєвіацією; 4) чергуванням звуків; 5) редуплікацією; 6) зворотнім словотвором; 7) чергуванням наголосу; 8) телескопією.

Афіксація включає суфіксацію, префіксацію та суфіксально-префіксальний словотвір.

Морфологічний-синтаксичний словотвір включає: 1) словоскладання; 2) лексикалізацію множини іменників; 3) конверсію; 4) утворення фразових дієслів.

Синтаксичний словотвір представлений тільки синтаксичним словоскладанням.

Лексикографія — це розділ мовознавства про укладання словників. Словники бувають енциклопедичні і лінгвістичні. Лінгвістичні словники бувають загальні і спеціальні; одномовні, двомовні і багатомовні; тлумачні і перекладні; іншомовних слів; нормативні; історичні; діалектологічні тощо.

Фразеологізми — стійкі словосполучення, що передають єдине поняття і, як правило, супроводжуються коннотативним значенням.

Розрізняють фразеологізми трьох видів:

1) фразеологічні зрощення (ідіоми) — їхнє значення зовсім не вмотивоване значенням окремих компонентів (*пекти раків “червоніти”*);

2) фразеологічні єдності (фразеоми) – їхнє значення вмотивоване переносним значенням окремих компонентів (*прикусити язика – “замовкнути”*);

3) фразеологічні сполучення – їхнє значення вмотивоване прямим значенням окремих компонентів (*ласкаво прсимо*).

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ №8

1. Словотворення – основний шлях змін у словниковому складі мови.
2. Типи семантичних змін.
3. Лексикографія. Види словників.
4. Поняття фразеологічної одиниці та її категоріальні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. – М., 1963. – С. 108–122, 130–134.
2. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. – К., 2000. – С. 241–261.
3. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. М., 1987. – С. 116–124.
4. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. – М., 1987. – С. 200–204, 224–231.
5. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. – К., 2000 . – С. 71–72, 84–92.
6. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. – К., 1974. – С. 155–159, 163–174.
7. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. – М., 1967. – С. 127–128, 148–151.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Визначте шляхи переносу значень слів.

Російська мова:

Яблоко (плід)—яблоко (очне), дом (будівля) — дом (установа) — дом (родина), круг (окружність) — круг (рятувальний) — круг (друзів), лента (шовкова) — лента (фільм), молодой (людина) — молодой (запал), удар (різкий, сильний поштовх) — удар (звук від такого поштовху), рог (корови) — рог (мисливський), труд (діяльність) — труд (друкований).

Англійська мова:

Rareg (папір) — rareg (газета), bore (висвердлений отвір, дірка) — bore (дуло, калібр), box (скринька, коробка) — box (театральна ложа) — box (телефонна будка), cap (бідон) — cap (бляшана коробка), car (автомобіль — car (вагон), carriage (екіпаж) — carriage (вагон), case (ящик) — case (футляр), cereal (хлібні злаки, зернові) — cereal (каша), claw (пазур) — claw (клішня), cloak-room (гардероб) — cloak-room (камера схову), cold (холодний) — cold (застуда, нежить).

Німецька мова:

Glas (скло) — Glas (склянка), Hцrer (слухач) — Hцrer (телефонна слухавка), Kamm (гребінь) — Kamm (гірська гряда), Kette (ланцюг) — Kette (ланцюг, верховина), kochen (варити, куховарити) — kochen (кипіти, варитися), Konfektion (виготовлення одягу) — Konfektion (готовий одяг), Korn (хліб у зернах, жито) — Korn (зерно, крупинка), Kugel (куля) — Kugel (пуля, ядро), Leinen (холст) — Leinen (білизна).

2. Визначте, які семантичні зміни відбулися в історії наведених слів. Використовуйте тлумачні та етимологічні словники.

Смазливый, квас, бригадир, чернила, пиво, спутник, пионер, неделя, звено, стрелять, печать, гвардия.

3. Складіть речення, використовуючи подані слова в різних значеннях. Вкажіть, які це значення – вузькі чи широкі.

Пиво, перо, фарбувати, машина, безпека, стріляти, хліб, зелень.

4. Доберіть українські фразеологізми, адекватні таким англійським:

by force of habit; diamond cuts diamond; to get into a mess; to be jack-of-all-trades; to have a ready tongue; old bird.

5. Доберіть українські фразеологізми, адекватні таким німецьким:

aufs Geratewohl; das ist an deine Adresse gerichtet; in Eifer geraten; der Appetit kommt beim Essen; schwerwiegende Beweise aufstellen.

ГРАМАТИКА. МОРФОЛОГІЯ

Грамматика досліджує форми слів та існуючі в мовах засоби поєднання слів у речення. Складність завдань граматики, зумовлених вивченням форм слів і засобів поєднання їх у речення, спричинила її поділ на два рівноправних розділи: морфологію і синтаксис.

Морфологія — це учення про граматичні властивості слів: зміну їхніх форм і пов'язаних з ними граматичних значень; вона включає в себе також учення про частини мови як лексико-граматичні властивості.

Метою синтаксису є встановлення механізмів побудови висловлювань із слів. Синтаксис розглядає граматичні категорії, що виражаються за допомогою службових слів та порядку слів, хоча його сфера значно ширше: вона включає моделі побудови речень, їхню комунікативну структуру.

Грамматичні правила входять у загальну систему відповідностей між планом змісту та планом вираження мови, тобто між значенням й особливостями зовнішнього вигляду мовних одиниць, які формуються. Ті елементи змісту, які стоять за граматичними правилами, називають граматичними значеннями. Кожне слово має одне або більше граматичних значень. Грамматичне значення є обов'язковою ознакою слова. Окреме граматичне значення називають граемою. За роллю в мові граматичні значення слова поділяються на кваліфікаційні, синтаксичні та номінативні.

Важливою ознакою граматичних значень слова є їхній системний характер. Грамматичні значення існують у взаємозв'язку і взаємовиключенні.

Кожна окрема система однорідних граматичних значень — це граматична категорія. Грамматична категорія щодо граматичних значень є загальним, а граматичні значення щодо граматичної категорії — частковим. Усі змінні граматичні кате-

горії поданого слова формують його парадигму — сукупність усіх словоформ.

Кожна мова має свою систему граматичних категорій. Кількість граматичних значень (грамем), які творять певну граматичну категорію, у різних мовах може бути різною.

Граматичну категорію можна визначити як низку протиставлених один одному однорідних граматичних значень, систематично виражених тими чи іншими формальними показниками.

Граматична будова слова передбачає виділення складових морфологічних компонентів. Їх називають морфемами. Морфема — найменша значуща частина слова. Морфема — це мінімальна двостороння одиниця мови, тобто така одиниця, у якій 1) за певним експонентом закріплений той чи інший зміст, і яка 2) неподільна на більш прості одиниці, що мають ті самі властивості. Залежно від граматичної і семантичної ролі морфеми поділяють на два види: корінь і афікси. Ці види протиставляються один одному перш за все за характером значення, яке виражається, та за своєю функцією у складі слова. Корені — носії лексичного значення. Корінь утворює смислове ядро та структурний організуючий центр слова. Граматичні значення, які властиві словоформі та слову в цілому, виражаються різними шляхами, зокрема афіксами.

Граматичні способи — це матеріальні засоби вираження граматичних значень. Якщо лексичне й граматичне значення виражається в одному слові, то такий спосіб називається синтетичним. Якщо граматичне значення виражається окремо від лексичного, то такий спосіб називається аналітичним.

До синтетичних граматичних способів належать:

Афіксація — найпоширеніший граматичний спосіб. Найважливішу роль відіграє закінчення (флексія). Проте є мови, у яких граматичні значення передаються і за допомогою трансфіксів, конфіксів, інфіксів, суфіксів, префіксів.

Внутрішня флексія — це такі чергування звуків у корені, які служать для утворення різних форм того самого слова.

Наголос може бути граматичним способом лише тоді, коли він рухомий, нефіксований.

Тон також іноді виступає в ролі граматичного способу.

Повтори (редуплікація) як граматичні способи бувають:

- ◆ повні — повторюється все слово;
- ◆ часткові — повторюється тільки частина слова.

Суплетивізм — утворення різних форм того самого слова від різних коренів.

До аналітичних граматичних способів належать різні службові слова (прийменники й післяйменники, артиклі, допоміжні дієслова, сполучники, частки), а також порядок слів.

У сучасному мовознавстві під частинами мови розуміють певні класи слів, які виділяються за тими чи іншими ознаками. Говорячи про частини мови, мають на увазі угруповання лексичних одиниць мови, тобто виділення у лексиці мови певних груп розрядів, що характеризуються тими чи іншими ознаками.

За лексико-граматичними ознаками всі слова поділяються на дві групи: повнозначні (самостійні) і неповнозначні (службові). Такий підхід ґрунтується на протиставленні: повнозначні мають лексичне значення, службові, як правило, не мають, неповнозначні виступають членами речення, службові виконують суто граматичну роль. За цими ознаками в українській мові, наприклад, виділяються сполучники, прийменники, частки, в англійській, німецькій і деяких інших — ще й артиклі.

Класифікація повнозначних слів ґрунтується на врахуванні їхніх семантичних і граматичних властивостей. Урахування морфологічних ознак слів дає можливість точніше визначити приналежність слова до певного граматичного класу. За семантичними ознаками серед повнозначних виділяються іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники.

Проте врахування лише однієї семантики слова часто буває недостатнім критерієм при групуванні слів за частинами мови. Врахування морфологічних ознак слів та урахування синтаксичної ролі слова дає можливість точніше визначити приналежність слова до певного граматичного класу.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ №9

1. Граматика, її предмет та розділи.
2. Граматичне значення слова. Типи граматичних значень слова та засоби їх вираження.
3. Поняття граматичної форми, парадигми та граматичної категорії.
4. Форми словозмінення та словотворення.
5. Морфологічна структура слова. Види морфем. Основні морфологічні процеси.
6. Критерії виділення частин мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1963. — С. 133–490.
2. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 220 — 240.
3. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 232–235.
4. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000 . — С. 93–108.
5. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 175–186.
6. *Реформатский А.А.* Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 243–263, 317–324.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підберіть однокореневі слова та вкажіть особливість їхніх значень.

Род, рот, солодкий, теплий, рука, нога, спати, кричати, наука, вчити.

2. Виділіть морфему у наведених словах та визначте їхнє значення.

Преподаватель, переподготовка, памятный, поделиться, подсказывать, примечательный, производительность, просвещение, призывник, преобразование.

3. Почленуйте на морфему подані нижче слова. Виділіть кореневі (лексичні) і афіксальні морфему.

Шкільний, селищем, квітник, інститутський, програма, возз'єднання, нарада, ранесенько, райдужний, десятирічка, ранньосередньовічний, вічнозелений, краєвид, небокраєм, давньоруською, кияни, Вітчизно, спортивне, подвір'я, півсотні, заріччя, розвідниця, поетика, зустрівся, населення, захід, кожушанка, телятко, чорнявий, зеленкувате, кросовки, зачарованість, доброта, співучий, задума, простець, просинь, почервонілий, братерський, згруповували, нашарування, одинокість, відкриття.

4. Утворіть усі можливі синтетичні і аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння поданих прикметників.

Рідний, молодий, синій, мудрий, білий, добрий, щедрий, червоний, вірний, багатий, сердечний, легкий, широкий, глибокий, веселий, тонкий, близький, дужий, дорогий, далекий, свіжий, високий, товстий, тихий, талановитий, авторитетний, старий, гарний, поганий, злий, смачний, рішучий, кваліфікований, доцільний, красивий, малий.

5. Погрупуйте слова за спорідненістю коренів і окремо за частинами мови.

Радість, добро, весна, єдиний, удвох, мовчки, два, єдність, радий, добрість, двоїстий, мудро, мовчання, єднання, радісний, добрий, подвоїти, мудрість, двійка, поєдинок, раділо, задобрювати, мовчазний, синюватий, мудрує, єднає, радощі, мовчить, синь, замовчали, мудрістю, подобішали, провесінь, квіти, веснянки, квітковий, радянський, синіло, весніє, двоїться, радо, безпорадний.

6. Укажіть, яке граматичне значення притаманне кожній групі слів, що наведені нижче:

а) нога, рука, большая, писала, сотая, выдающаяся; б) берега, пустынного, его, пятерых, смотрящего; в) в море, на песке, в лесу, на ветке, на яблоне; г) моря, пески, леса, ветки, яблони.

7. Визначте, до якої частини мови відносяться виділені слова. Відповідь аргументуйте.

Рос. 1. А люди все шли и шли, за *рядом ряд*, молчаливые и усталые. Солдат стоял совсем *рядом*, так что можно было дотронуться рукой.

2. Цитрусовые деревья любят *тепло* и влагу. Это странное вещество на ощупь было *тепло* и мягко. Хозяин *тепло* и ласково приветствовал моего спутника.

Укр. 1. Розглядаючи *минуле*, ми бачимо, як народжувалося в ньому наше сучасне, в історичних процесах *минулого* ми вбачаємо зародки майбутнього.

2. І тепер це не бездиханні представники мертвого світу, а одухотворені учасники нашого, людського життя, які не тільки підкорилися законам *прекрасного*, а й творять *прекрасне*, пробуджують його в нас.

ГРАМАТИКА. СИНТАКСИС

Синтаксис починається там, де ми виходимо за межі слова та стійкого сполучення слів. Словосполучення визначається як будь-яке поєднання двох або більше повнозначних слів, що характеризується наявністю між ними формально вираженого смислового зв'язку.

Слова в словосполученні можуть об'єднуватись як рівноправні і нерівноправні. Залежно від цього розрізняємо сурядні й підрядні словосполучення.

Сурядне словосполучення — це смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично рівноправних. Підрядне словосполучення — це смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично нерівноправних: одне — головне, друге — залежне. Між словами в підрядному словосполученні існують такі типи зв'язку: узгодження, керування, прилягання, замикання, ізафет, інкорпорація. Речення — основна комунікативна одиниця мови. Речення виражає закінчену думку. Речення — це осмислене сполучення слів або окремого слова, граматично й інтонаційно оформлене як відносно закінчене комунікативна цілісність.

Ознаки речення: комунікативність, модальність, предикативність. У реченні виділяють члени речення. Кожне речення має одну або більше синтаксичних основ. Синтаксична основа може розширюватись другорядними членами речення, які, в свою чергу, можуть уточнюватись.

У реченні виділяються члени речення. Член речення — це повнозначне слово або сполучення слів, що становить найкоротшу осмислену відповідь на якесь питання в реченні. За будовою речення поділяють на два основні типи: прості речення і складні речення.

Речення — це та мовна оболонка, у формі якої вербалізована людська думка. У те саме речення можна вкласти різний зміст залежно від його актуального членування, тобто виділення необхідної частини (того, про що говориться) й інформативної (того, що повідомляється). Актуальна інформація передається лінійно-динамічною організацією речення, тобто послідовністю його елементів та місцем логічного наголосу, а також використанням інших граматичних та лексичних засобів, що зумовлюють членування речення на дві взаємно співвіднесені частини — так звані тему та рему.

Тема — це те, що слугує відправною точкою для розгортання актуальної інформації, і що, як правило, але не завжди, відомо адресату повідомлення. Рема — це те, що повідомляється про тему, що складає “ядро” та основний зміст висловлення.

Речення протиставляється слову та словосполученню за формою, значенням та функціями. У широкому сенсі це будь-яке — від розгорнутої синтаксичної побудови до окремого слова або слогформи — висловлювання (фраза), узагальнення про щось, розраховане на слухове або зорове сприйняття. Залежно від мети повідомлення речення може бути розповідним, питальним або спонукальним. При прагматичному підході до речення як до одиниці, що володіє формозміною, можлива більш детальна класифікація речення за метою висловлювання, яка охоплює також речення зі значенням умовності, бажаності, зобов'язання. Речення має значний прагматичний потенціал. Мова надає мовцю (або тому, хто пише) різноманітні можливості виразити у реченні своє ставлення до предмета мовлення (включаючи автора), до ситуації, про яку повідомляється (включаючи саму ситуацію спілкування), до адресата. Ця прагматична тріада, яка реалізується у різних реченнях повністю або частково, взаємодіє з його семантичною структурою, робить речення мовною одиницею, що володіє глибокою і неоднорівневою смисловою будовою.

Дискурс — пов'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними — прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст узятий у подієвому аспекті, мовлення, яке розглядається як ціленаправлена соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмі їхньої свідомості (когнітивних процесах). Дискурс — це мовлення, “занурене в життя”. З одного боку, дискурс розглядається у прагматичному аспекті, який залучається для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності. З іншого боку, дискурс співвідноситься із ментальними процесами учасників комунікації. Виникнення та розвиток дискурсу відповідає таким тенденціям у лінгвістиці 60-70 рр. ХХ століття: прагнення вивести синтаксис за межі речення у розробці прагматики мовлення, підходу до мовлення як до соціальної дії.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ №10

1. Типи синтаксичних зв'язків у словосполученні.
2. Речення та судження. Основні риси речення. Класифікація речень за метою висловлення.
3. Структурно-граматичний поділ речення: члени речення. Актуальне членування речення. Структурні типи речень.
4. Прагматика речення.
5. Текст і дискурс.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 181–250.
2. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 271–282.

3. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 109–118.

4. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 215–233.

5. Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1967. — С. 331–345.

6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 167–185.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Розподіліть подані словосполучення: а) за структурними типами; б) за семантичними типами:

рідна домівка; дехто в сірому; місячна ніч; займатись спортом; прогулянка верхом; жінка з дитиною; навчатись у школі; один із них; скоротити вдвоє; право на відпочинок; сліпий від ярості; колона демонстрантів; плакати від радості; зимовий вечір; відчинити двері; час вставати.

2. Вкажіть, за допомогою яких засобів пов'язані один з одним виділені слова, попередньо згрупувавши їх у двоскладові словосполучення.

Не знаю, слышали ли вы, что в *больших городах* в кубическом метре воздуха *находится около сорока тысяч* разных бактерий, а в лесах в каждом *кубическом метре* их *всего двести* — триста, а то и меньше. Там вы *дышите воздухом*, который в *двести раз* чище и здоровее *воздуха городов*. Он целебен, он *удлиняет жизнь*, он *повышает нашу жизненную силу* и, наконец, он превращает механический, а подчас и затруднительный для нас *процесс дыхания* в наслаждение. Кто испытал это на себе, кто знает, как дышится в *прогретых солнцем* сосновых лесах, тот вспомнит, конечно, *удивительное состояние* как бы безотчетной *радости* и силы, *охватывающее нас*, как только мы *попадаем в леса* из душных городских домов (К. Паустовский).

Lupus in fabulis

Sunt duo *poetae antiqui*, qui saepe *fabulas de lupo* narrant: unus *poeta Graecorum*, *Aesopus nomine*, alter *Phaedrus*, poeta Romanorum. *Fabulae eorum lupum*, ut *bestiam saevam* et *feram*, pingunt.

Lupus aliquando *ad rivum agnum videt*. *Rivi aqua* a lupo *ad agnum fluit*, sed *lupus avidus agno clamat*: “*Cur mihi aquam turbas?*” Et *agnum miserum devorat*. Sic *Phaedrus* narrat.

Aesopus fabulam de lupo et *equo narrat*. Lupus equum *in arvom invitavit* et *avenam* ei promittit. Lupo in *ammo* est equum lacere. Sed *dolus eius patet*. Itaque *equus salvus est*.

Et *pueri et viri timent lupum* eumque vel *nominare cavent*. Lupus, ut *fama est*, *advenire solet*, si *eum memorant*. Unde *proverbium est*: “*Lupus in fabulis*”. Nam si quis subito *advenit*, cum de eo *colloquium est*, *convivae digitis eum monstrant* et “*lupus in fabulis*” clamant.

3. На основі чого можна встановити граматичне значення виділених слів та визначити їхні синтаксичні зв'язки з іншими словами?

1. Мы сели в *такси*, в *такси* было тепло и уютно. 2. Мальчику купили новое *пальто*, *пальто* висело на гвоздике. 3. *Ночь* сменяет *день*, *день* сменяет *ночь*. 4. *Знание* обогащает *опыт*, *опыт* обогащает *знание*. 5. *Танк* обстрелял *дзот*, *дзот* обстрелял *танк*.

4. Подані словосполучення розбийте на 3 групи залежно від типу синтаксичних відношень між компонентами: а) узгодження; б) керування; в) прилягання. Вкажіть, якими засобами здійснюються в них ці зв'язки.

Укр.: літній ранок, радість душі, завершити вчасно, підготовка до екзаменів, зроблено на совість, максимум уваги, зручно для всіх, кожен з нас, щасливий дітьми.

Рос.: упасть навзничь; совет отца; вчера утром; вернуться домой; дело чести; горные вершины; построить дом; прийти на праздник; вечерний звон; мчатся стремглав; любить человека; достояние народа; лелеять мечту; безмерно счастливый.

Англ.: depends on you; come here; Mary's brother; look at me; these books; go away; black table; a book cover; his answer; read a letter; nice of you; a running boy; bad manners; peak loudly.

Нім.: Klavier zu spielen; langsam gehen; die Befreiung des Volkes; schreiben den Artikel; die dunklen Tannen; sehr schwierig; roter Apfel; ein Fest geben; in der Hütte stehen; dein Gesicht; bleiben auf dem Bahnhof; neues Kleid; heute Abend; der Gipfel des Berges.

Лат.: patria nostra, incolae insularum, viam monstrare, patent portae, libenter legere, vive valeque, veni ad me, fortiter pugnare, mea culpa, puer miser, in errore perseverare, dura lex, terra Romanis, pallida mors, honeste vivere, liberos educare, divisa in partes, lupus in fabulis.

5. Подані словосполучення необхідно перетворити в речення, зберігаючи лексичну тотожність. Поясніть, яким чином Ви це зробили. Поясніть різницю в зіставлених парах:

його приїзд; гарна погода; крик дитини; прибуття гостей; читання книги; вирішення проблеми.

6. Визначте головні та залежні слова у словосполученнях з керуванням як підрядним зв'язком. Вкажіть сильне та слабке керування.

Малюю картину, розмова про картину, йти до школи, зайти за книгами, йти з дітьми, йти до автобусної зупинки, перекладаю книги, сподіваюсь на успіх, лист брата, дівчина в окулярах.

7. Визначте головне та залежне слово в наступних словосполученнях.

Старанно навчатися, прийшов подивитись, йшли під руку, дуже добрий, здібний мислити, читання уголос, їхати повільніше.

8. Почленуйте поданий нижче текст на синтагми. Виділіть словосполучення. Зверніть увагу на випадки збігу синтагм і словосполучень. Обґрунтуйте різницю між синтагмами і словосполученнями.

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, — світиться їй золотіє, щось промовляє своєю широкою, невгасаючою усмішкою.

На кожному крилі городу росли кущі барвінку. Здавалось, що він і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалось його цупке зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом. А коли повітря ставало по-материнськи м'яким та лагідним, то барвінок зацвітав, зацвітав так, наче небо бризнуло на землю живою своєю блакиттю, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо.

І як молоде зітхання землі, як рожевий подих ранку, стоять на тонких підсвічниках тремтячі маки. Десь у зеленій, бурхливій гущі городу, або на окремій грядці, або під смарагдовою латкою буряків вони попідставляли свої рум'яні чашечки, складені з пелюсток, шпарким променям, ловлять їх, хочуть націдити по вінця,—та хитнеться одна пелюстка, гоїднеться друга, і вже розтеклося, вилилося сонячне тепло, і вже знову треба стати непорушно, обережно підставляти рум'яні чашечки, чекати — наллє сонце свого тепла чи не наллє.

(Є. Гуцало)

9. Чому при перекладі англійською/німецькою мовами не зберігається структура наведених речень.

1. Странная это была история. 2. Пришли мы туда уже к рассвету. 3. Этого вопроса я не понимаю. 4. И сладкая возникнет вдруг печаль.

10. Перекладіть англійською/німецькою мовами подані речення та порівняйте засоби вираження модальності в двох мовах.

1. Сидел бы ты дома! 2. Мне пришлось отказаться от поездки. 3. Ученик десятого класса может решить такую задачу. 4. Если бы вы приехали еще раз, все было бы по-другому. 5. Приезжайте к нам через год — вы увидите, как изменится город. 6. Завтра мне нужно пойти к врачу. 7. Ты должен выполнить работу в срок. 8. Конечно, он решит поставленную задачу, в этом нет сомнений. 9. Что бы это значило?

11. Перекладіть наступні речення рідною мовою. Порівняйте структуру відповідних речень рідної та іноземної мов.

Англ. 1. It's been raining since the morning. 2. The machine is moved by electricity. 3. What a cold winter it was! 4. It was about ten o'clock when they finished. 5. A fearful cry was heard in the distance. 6. How far is it to the railway station? 7. My hat was blown into the river. 8. He was shown the way to the station. 9. It is a long way to the lake. 10. it is all over with the poor child. 11. I was told the news at once. 12. It was dark and gloomy in the empty hall. 13. This man is much spoken of.

Нім. 1. Es dämmert. 2. Im Nebenzimmer wird gelacht. 3. In diesem Augenblick wurde applaudiert. 4. Es wird bald Sommer. 5. Das Kraftwerk wird durch Wasser in Bewegung gesetzt. 6. Es friert mich. 7. Es wurde ihm nicht geholfen. 8. Man studiert in unserem Institut viele Fremdsprachen. 9. Meine Augen sind trocken, aber es weint in mir. 10. 1781gründete man in Leipzig das berühmte Gewandhaus. 11.

Sonnabends tanzt man in den Klubhdusern. 12. Es wird sonntags nicht gearbeitet. 13. Es regnet.

Лат. 1. In terra est vita, in luna non est. 2. Luna circum terram errat. 3. Cogito, ergo sum. 4. Patriam nostram amare et defendere debemus. 5. Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus. 6. Non dubito, quin habuerit vim magnam semper oratio. 7. Idem esse dicebat Socrates veritatem. 8. Suebi centum pagos habere dicuntur. 9. Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo. 10. Rerum scriptores Romani tradunt Romulum et Remum inter pastores educatos esse. 11. Notum est in luna vitam non esse. 12. Caesar milites pontem facere iussit.

12. Дайте характеристику реченням за метою висловлювання.

1. В Гремячий Лог сходила ночь. 2. Вы очень любите музыку? 3. Ужель ни клятв, ни обещаний ненарушимых больше нет? 4. Не мешайте слушать. 5. Да здравствует солнце, да скроется тьма! 6. Давайте уйдем отсюда! 7. О, весна без конца и без краю — без конца и без краю мечта! 8. Янко не боится ни моря, ни ветров, ни тумана, ни береговых сторожей.

13. Проаналізуйте приклади та випишіть окремо двоскладні та односкладні речення.

Укр. 1. Один з останніх його рейсів був винятковим. 2. Сіяли всю ніч. 3. Скрізь було чути гук, шум, гам, свист. 4. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий. 5. У травні стихло навкруги, і встала знову хата. 6. Так, це була вона, його земля, про неї він співав і нею марив. 7. Мене любили, я любив — і це найбільше в світі щастя.

Рос. 1. Жизнь шла по-прежнему. 2. Молодая Женина с девочкой лет семи сошла с парохода поздно ночью. 3. За окном темнеет. 4. Не нагнать тебе бешеной тройки. 5. Кто-то тронул Улю за локоть. 6. Здесь продаются билеты в театр. 7. Стало смеркаться. 8. Ему рекомендуется лечиться в Крыму.

14. Визначіть типи складних речень. З'ясуйте будову складних речень, передайте її графічно.

1. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої,— щитами на схід. 2. Над тихим світом леліла-курулася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою, туманом і молодою м'ятою. 3. На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду, але скоро він ущух, бо хмара подумала, подумала собі щось та й понесла свої торби стороною, і в них стали вмирати громовиці. 4. У луговій криничці, над якою верба тримає молодий вінець, купаються зорі, а місяць ще не забрів до них. 5. За конюшиною білою повінню стояли гречки, над ними в удовиній самотині сумувала груша дичка, а біля неї перепілка розпачливим голосом скликала своїх діток, яких порозгублювала на жзатому полі. Таке життя; то мати розгублює дітей, то діти залишаються без матері. 6. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито.

(М. Стельмах)

15. Беручи до уваги зміст питань та відповідей, встановіть актуальний поділ речення.

1. Где ты работал летом? — Летом я работал в стройотряде. 2. Когда ты работал в стройотряде? — Я работал в стройотряде летом. 3. Кто летом работал в стройотряде? — В стройотряде летом работал я. 4. Что ты делал в стройотряде? — В стройотряде я работал. 5. Чем занимается твой отец? — Мой отец работает на заводе.

КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ СВІТУ

У світі нараховується близько 3,5–4 тисяч мов як літературних, так і не літературних. Усі вони різні та мають свої особливості. Проте серед них виділяються групи з певними спільними рисами.

Існують різні наукові критерії класифікації мов. Згідно з генеалогічною класифікацією мови групують за їхнім походженням. При типологічній класифікації увага звертається на структурні особливості мов: наприклад, морфологічна класифікація враховує характер будови слів; синтаксична — спосіб вираження підмета; за способом вираження граматичних значень розрізняють синтетичні й аналітичні мови тощо.

Генеалогічна класифікація мов. Класифікація мов за спорідненістю називається генеалогічною. Мови, що походять від однієї мови-основи, становлять мовну сім'ю. Мовна сім'я за ступенем спорідненості розпадається на групи, групи — на підгрупи.

У світі є близько 40 мовних сімей, кожна з яких включає від однієї до кількох сотень мов. Найбільш поширені такі мовні сім'ї.

I. Індоевропейська сім'я — найчисельніша. Мовами цієї сім'ї розмовляє близько 2106 млн осіб (приблизно 45 % усього населення земної кулі). У ній виділяють понад 10 груп. Серед них:

1) грецька, вірменська й албанська групи представлені кожна однією мовою;

2) до слов'янської групи (287 млн осіб) входять мови;

а) східна підгрупа — білоруська (10 млн осіб), російська (143 млн), українська (45 млн);

б) західна підгрупа — польська (42 млн осіб), словацька (5 млн), чеська (10 млн), верхньолужицька, нижньолужицька (у Німеччині) і мертва полабська;

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

в) південна підгрупа — болгарська (9 млн осіб), македонська (2 млн), сербська і хорватська (18 млн), словенська (2 млн) і мертва старослов'янська;

3) до германської групи (435 млн осіб) належать мови:

а) східна підгрупа — мертва готська, бургундська і вандалська;

б) західна підгрупа — англійська (320 млн осіб), німецька (120 млн), голландська, фризська (у Нідерландах), бурська (у Південно-Африканській Республіці), ідиш;

в) північна (скандинавська) підгрупа — датська, ісландська, норвезька, шведська, фарерська;

4) до романської групи (560 млн. осіб) входять мови: іспанська (240 млн), португальська (130 млн), французька (близько 100 млн), італійська (66 млн.), румунська (23 млн), провансальська (у Франції), галісійська і каталонська (в Іспанії), ретороманська (у Швейцарії), мертва латинська, оскська, умбрська;

5) індоарійська група (726 млн осіб) нараховує 180–240 мов; у ній виділяються мови гінді (200 млн), бенгальська (157 млн), біхарська (80 млн);

6) в іранській групі (75 млн осіб) найпоширеніша мова фарсі (22 млн);

7) кельтська група (9,5 млн осіб) включає ірландську, шотландську, уельську (в Англії), бретонську (у Франції) мови;

8) до балтійської групи (5 млн осіб) належать литовська, латвійська і мертва пруська мови.

II. Китайсько-тибетська сім'я охоплює 1065 млн осіб (23 % населення земної кулі). Найбільше людей розмовляє китайською мовою — 997 млн осіб.

III. До семіто-хамітської сім'ї (238 млн осіб) входять арабська (153 млн), іврит (в Ізраїлі) та інші мови.

IV. Австронезійська сім'я (230 млн осіб) включає індонезійську (138 млн), яванську (74 млн) та інші, менш поширені мови.

V. Мови дравідської сім'ї (близько 190 млн осіб) поширені на Індостанському півострові. Найпоширеніші тамільська мова (близько 55 млн), мови телугу (близько 63 млн), каннада (1 млн), малаям (30 млн).

VI. У тюркській сім'ї (106 млн осіб) чисельно виділяються турецька (43 млн), узбецька (16 млн) мови.

VII. Угро-фінська сім'я має 24 млн мовців. Тут виділяється дві мови – угорська (14 млн) та фінська (5 млн).

VIII. До великих належить також нігеро-кордофанська сім'я мов (288 млн осіб), проте мови цієї сім'ї, крім суахілі, мало поширені.

IX. В окремі сім'ї виділяються мови японська (120 млн), корейська (62 млн), ряд мов американських індіанців.

Типологічна (морфологічна) класифікація мов світу. Залежно від морфологічної будови слів мови поділяються на кореневі, або аморфні, або ізолюючі, аглютинативні, флективні і полісинтетичні, або інкорпоруючі.

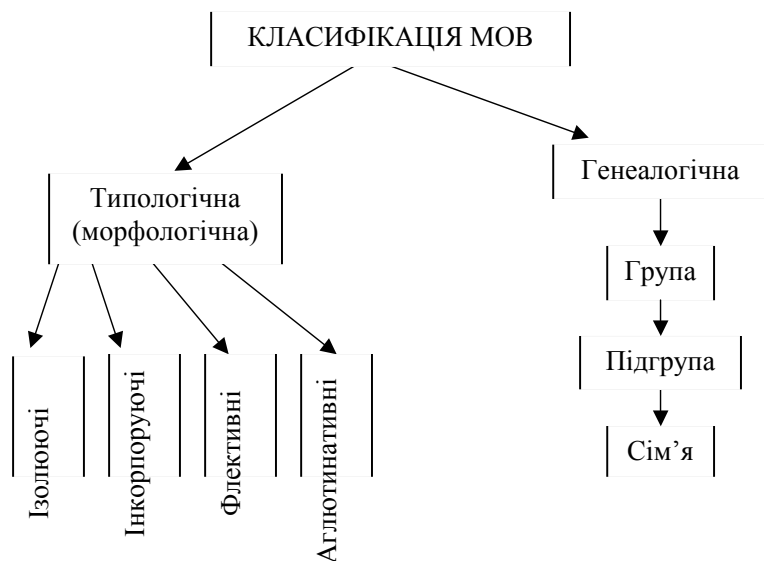
Кореневими є в'єтнамська, бірманська, китайська. У кореневих мовах слова не розпадаються на морфеми.

До аглютинативних мов належать тюркські та угорсько-фінські мови.

Флективні мови поділяються на синтетичні та аналітичні.

Своєрідну групу мов становлять полісинтетичні, або інкорпоруючі мови, у яких різні частини речення у вигляді аморфних слів-основ об'єднуються в єдині складні комплекси, схожі на складні слова.

У мовознавстві термін “тип” використовується у двох значеннях: 1) у вузькому розумінні – тип мовного вираження – форма універсального або спільного мовного явища (типи артикуляції звуків, словосполучень та речень та ін.); 2) в широкому розумінні – мовний тип – сукупність узгальнених особливостей груп мов в цілому. Таким чином, у першому випадку виявляється наявність тих чи інших типів мовного вираження у мовах, що порівнюються. У другому випадку встановлюється належність порівнюваних мов до певних мовних типів.

Літературна мова нормована й кодифікована, тобто закріплена в словниках і граматиках. Норма літературної мови якнайповніше відбиває її закони і спирається на звичай та схвалення того чи іншого слово- й формовживання найбільш освіченою частиною суспільства. Її лексика незмірно багатша, розвиненіша, ніж лексика будь-якого діалекту. Літературна мова багатофункціональна, вона включає в себе науковий, діловий, публіцистичний, художній, розмовний стилі, тобто стилістично диференційована. Літературна мова буває усна й писемна.

В основі розвитку конкретних мов і діалектів відомі два процеси: процес диференціації, або розходження, та інтеграції, або сходження мов.

Унаслідок диференціації з однієї мови або одного діалекту виникає дві або більше мов чи діалектів. У результаті процесу інтеграції з кількох мов чи діалектів утворюється одна мова або один діалект.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ №11

1. Основні класифікації мов світу.
2. Поняття типу мови.
3. Поняття літературної мови.
4. Диференціація та інтеграція мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 58–101.
2. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000. — С. 24–29.
3. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 263–290.

ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Розподіліть наведені нижче мови на сім'ї та групи у відповідності з генеалогічною класифікацією мов (випишіть їх колонками по сім'ях). Укажіть, які з них є державними мовами і де:

а) санскрит, абхазська, баскська, українська, туркменська, італійська, ірландська, угорська, аварська, чуваська, тамильська, ескимоська, майя, калмикська, марійська, фінська, португальська, пруська, датська, польська, киргизька, бенгалі, в'єтнамська, маорі, молдавська, курдська;

б) таджицька, ідиш, тохарська, албанська, половицька, чукотська, мегрельська, російська, англійська, персидська, татарська, узбецька, іспанська, мордовська, чеська, вірменська;

в) кетська, арабська, португальська, турецька, німецька, албанська, карельська, шотландська, китайська, чукотська, словацька, англійська, вірменська, македонська.

2. Розподіліть на групи такі індоєвропейські мови:

англійська, румунська, ісландська, чеська, французька, російська, іспанська, латинська, шотландська, німецька, вірменська, ірландська, готська, шведська, польська.

3. У яких країнах розповсюджені англійська та німецька мови? Де вони використовуються як державні мови? Назвіть мови однієї з ними групи.

4. Вкажіть, у чому полягає суттєва різниця між ізолюючими та афіксуючими мовами. Порівняйте відповідні приклади.

Кит.: хао жень (добра людина), сию хао (робити добро), дэно хао (стара дружба), жень хао во (людина любить мене); гунжень = работа + человек (робітник); шанжень = торговля + человек (торгівельник); цзюньжень = военное дело + человек (військовий).

Азерб.: ат (кінь), атлар (коні), атда (на коні), атларда (на конях).

Турецьк.: ev (дім), ev-ler (удома), ev-ler-in (твій дім), ev-ler-in-de (у твоєму домі).

Рос.: сестра читает письмо подруге; сестра читает письмо подруги; сестре читает письмо подруга.

5. Яка різниця між синтетичними та аналітичними мовами? Відомо, що російська мова – флективна мова синтетичної будови. Перекладіть наведений нижче текст мовою, яку вивчаєте.

Марк Твен во Франции

Марк Твен, знаменитый американский писатель, путешествовал по Франции. Однажды он ехал в поезде в город Дижон. После обеда он очень захотел спать. Он попросил проводника разбудить его, когда поезд приедет в Дижон. При этом Марк Твен сказал проводнику:

— Я сплю обычно очень крепко. Когда вы будете меня будить, возможно, я буду громко кричать и не захочу никуда выходить. Так вы не обращайтесь на это внимания и обязательно высадите меня в Дижоне.

После этого Марк Твен пошел спать. Когда он проснулся, было уже утро, и поезд подъезжал к Парижу. Марк Твен понял, что он проехал Дижон, и очень рассердился.

Он побежал к проводнику и стал ругать его:

— Я никогда не был так сердит, как сейчас! — кричал он. Проводник посмотрел на писателя с удивлением.

— Вы не так сильно сердитесь, как тот американец, которого я высадил из поезда в Дижоне! — сказал он.

6. Поясніть сутність процесів аглютинації в наведених прикладах.

Биться, намеренно, тотчас, сейчас, якобы, дотла, если, нельзя, вдруг, впереди, нелепый, пиши — пишете — пишете-ка, улыбнись — улыбнитесь.

7. Проаналізуйте матеріали у наведеній нижче таблиці та вкажіть, як проявляється звукова відповідність у індоєвропейських мовах.

Індосвр. корінь	давньо -інд.	слов.	грецьк.	латин.	готська
*esti (він є)	asti	есть	esti	est	ist
*dek'm (десять)	dasa	десять	deka	decem	taihum
*bhero (я беру)	bharami	беру	phero	fero	baira
"nebhos (небо)	nabhas	небо	nephos	nebula	
"krd (серце)	hrd	сердце	kardia	cord	hairto
*kmtom (сто)	satam	сьто	he-katon	centum	hund
"gwiwos (жив)	jivas	жив	bios	vivus	qius
"bhrata (брат)	bhrata	брат	bhrater	frater	bropar
*dv (два)	d(u)va	дъва	dyo	duo	twai

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ

1. Основні етапи розвитку мовознавства.
2. Мовознавство у стародавньому світі.
3. Історія арабського мовознавства.
4. Мовознавство у середньовічному світі.
5. Філософські основи стародавнього мовознавства.
6. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.
7. Основні представники порівняльно-історичного мовознавства.
8. Порівняльно-історичний метод в історії мовознавства.
9. Сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства.
10. Основні напрямки порівняльно-історичного мовознавства.
11. Теорія молодограматизму.
12. Деякі відомості про вчених молодограматистів.
13. В. Гумбольдт — засновник теоретичного мовознавства.
14. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.
15. Празький структуралізм.
16. Американський структуралізм.
17. Копенгагенський структуралізм.
18. Основні відомості про вчених-структуралістів.
19. Сучасний структуралізм.
20. Психологізм у мовознавстві.
21. Женевська лінгвістична школа.
22. Основні проблеми сучасного мовознавства.
23. Математичний напрямок в історії мовознавства.
24. Методи вивчення мови.
25. Теорія інформації у лінгвістиці.
26. Лінгвістика в епоху НТР.
27. Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні.
28. Харківська лінгвістична школа.
29. Основні відомості про українських філологів.

30. Основні напрямки розвитку українського мовознавства.
31. Основні відомості про вчених-філологів ХХ ст. (Україна).
32. Основні напрямки розвитку мовознавства на Україні (ХХ ст.).
33. Московська лінгвістична школа.
34. Казанська лінгвістична школа.
35. Петербурзька лінгвістична школа.
36. Основні відомості про російських вчених-філологів ХVІІ ст.
37. Основні відомості про російських вчених-філологів ХVІІІ ст.
38. Основні відомості про російських вчених-філологів ХІХ ст.
39. Основні напрямки розвитку російського мовознавства (ХVІІ–ХVІІІ ст.)
40. Основні напрямки розвитку російського мовознавства ХІХ ст.
41. Основні відомості про вчених-філологів ХХ ст. (Росія).
42. Основні напрямки розвитку мовознавства в Росії (ХХ ст.).
43. Семіотика як наука про знаки.
44. Мова та інші семіотичні системи.
45. Мова як знакова система.
46. Невербальні засоби комунікації.
47. Комунікація у світі тварин та людська мова.
48. Мова та інші засоби спілкування.
49. Мова як найважливіший засіб людського спілкування.
50. Мова та суспільство.
51. Мова та мислення. Логічні та граматичні категорії.
52. Основні гіпотези походження мови.
53. Основні закономірності розвитку мови.
54. Походження людини, людського суспільства і мови.

55. Літературна мова серед інших форм існування мови.
56. Літературна мова і мова художньої літератури. Шляхи становлення національних мов.
57. Синхронія та діахронія у мові.
58. Зовнішні і внутрішні закони функціонування і розвитку мови.
59. Внутрішня організація мовної системи.
60. Типи співвідношення мовних одиниць.
61. Взаємодія лексики, фонетики і граматики як основних рівнів мовної структури.
62. Поняття фонем.
63. Фонема та звук.
64. Функціональний аспект в дослідженні звуків мови.
65. Фоностилістика.
66. Походження і основні етапи розвитку письма.
67. Етапи розвитку письма.
68. Основні алфавіти світу.
69. Слово як основна одиниця мови.
70. Типи лексичного значення слова.
71. Лексико-семантичні групи слів у мові.
72. Синоніми.
73. Антоніми.
74. Омоніми.
75. Загальноживана лексика як основа єдності словникового складу мови.
76. Основні засоби збагачення словникового складу мови.
77. Запозичення як шлях збагачення словникового складу мови.
78. Неологізми мови і неологізми мовлення.
79. Стилістичне і хронологічне розшарування словникового складу мови.
80. Спеціальна і термінологічна лексика.
81. Історичні зміни у словниковому складі мови.
82. Енциклопедичні і лінгвістичні словники.
83. Словники та лінгвокраїнознавство.

84. Лексикографія як розділ лексикології.
85. Морфологічний і синтаксичний словотвір.
86. Типи фразеологізмів.
87. Основні теорії класифікації фразеологічних одиниць.
88. Поняття морфеми.
89. Граматичне значення.
90. Граматична форма та граматична категорія.
91. Типи синтаксичного зв'язку слів і засоби формального вираження синтаксичних функцій.
92. Принципи класифікації слів за частинами мови.
93. Речення та його основні характеристики.
94. Актуальне членування речення.
95. Основи морфологічної класифікації мов світу.
96. Мовна універсалія.
97. Різноманітність граматичних категорій у мовах світу.
98. Лінгвістика універсалій.
99. Мови аналітичного складу.
100. Синтетичні мови.
101. Синтаксична класифікація мов світу.
102. Принципи класифікації мов світу.
103. Мовна диференціація і виникнення споріднених мов.
104. Генеалогічна класифікація мов світу.
105. Основні сім'ї мов.
106. Спорідненість індоєвропейських мов.
107. Слов'янські мови.
108. Германські мови.
109. Романські мови.
110. Сучасна соціолінгвістика.
111. Функціональна лінгвістика.
112. Етнолінгвістика.
113. Загальні проблеми перекладу.
114. Комунікативна лінгвістика.
115. Когнітивна лінгвістика.
116. Сучасна психолінгвістика.
117. Прагмалінгвістика.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

№ 1

1. Назвіть основні етапи передісторії письма.
2. У чому заключається основна функція звуків мовлення?
3. Чим відрізняється система від простого набору елементів?
4. Як Ви розумієте асиметричність мовного знака? Назвіть форми її прояву.
5. Яку властивість мовного знака видно з зіставлених слів: рос. время, англ. Time, нім. Zeit?

№ 2

1. Чи можливий стрибкоподібний розвиток мови, і якщо ні, то чому?
2. Якій стороні знака властива лінійність?
3. Перерахуйте етапи розвитку письма.
4. Чи впливає довжина звукового вираження на тип одиниці?
5. Як називаються функціонально важливі звукові ознаки?

№ 3

1. Чи існують спеціальні органи мовного спілкування?
2. Одиниці одного чи різних рівнів знаходяться в ієрархічних відношеннях?
3. Що говорить про співвідношення між планом вираження та планом змісту зіставлення співпадаючих за значенням слів: рос. чёрный, англ. Black, нім. schwarz?
4. Як співвідносяться один з одним звук мовлення та фонема?
5. Чи використовується піктографія в теперішній час?

№ 4

1. Що виникає внаслідок нейтралізації фонологічних позицій?
2. Які сучасні мови використовують ідеографію як сучасний вид письма?
3. Яка різниця між словами петух и кукареку, кошка и мяу, гавкать и лаять з точки зору відношення між планом вираження та планом змісту?
4. Наведіть приклади корелятивних пар фонем.

№ 5

1. Назвіть найважливіші функції мови. Чи всі одиниці мови є знаками?
2. Фонема — це ідеальна чи матеріальна одиниця мови?
3. Назвіть найбільш розповсюджені алфавіти.
4. Назвіть два основних види синонімів.
5. Як виявляється категорія відмінку в словах: вчашним, зимней, молодой ?

№ 6

1. Чому зіставлення таких словоформ, як беру и возьму, много и больше, свідчить про довільності (умовності) мовного знака?
2. Чому мова — це гетерогенна (неоднорідна) система?
3. Чи змогла б існувати “безмовна” людина?
4. Яка основна функція слова?

№ 7

1. У чому проявляється динамічність мовної системи?
2. Яка одиниця мови є знаком?
3. Чи є мова єдиним засобом спілкування?
4. У чому різниця між диференційними та інтегральними ознаками фонем?

№ 8

1. Що говорить про відношення між планом вираження та планом змісту зіставлення співпадаючих за значенням звуконаслідувальних слів: рос. гав-гав, нім. wau-wau?
2. Чому мовна система є системою систем?
3. Перерахуйте принципи, на основі яких можуть бути побудовані орфографічні правила.
4. Чому жодна мова не користується фонетичним принципом орфографії як єдиним?

№ 9

1. Яка основна функція речення?
2. Які причини виникнення писемності?
3. Які види транскрипції Вам відомі?
4. Наведіть приклади слів, в яких більш очевидна узагальнююча роль слова.

№ 10

1. Чому мову не можна уподібнити живому організму?
2. Які мови користуються латинським алфавітом?
3. Чи всі одиниці мови є знаками?
4. Чим відрізняється система від простого набору елементів?

№ 11

1. У чому полягає знакова сутність слова?
2. На основі якого принципу об'єднуються слова в семантичні поля?
3. У чому різниця між активною и пасивною лексикою?
4. Назвіть основні властивості граматичних значень, які відрізняють їх від лексичних.
5. Чим словосполучення відрізняється від речення?

№ 12

1. Перерахуйте основні властивості речення, що відрізняють їх від інших структурних одиниць мови.
2. Чи можуть граматичні значення бути індивідуальними? Якщо ні, то чому?
3. Чому слова, що належать до різних частин мови, не можуть бути синонімами?
4. На які два типи можна розділити слова, які вийшли з ужитку.

№ 13

1. За яких умов словесний наголос може бути граматичним засобом вираження граматичних значень?
2. Що таке варваризми?
3. Як Ви розумієте термін “словникова калька”?
4. З реалізацією яких функцій мови пов'язано речення?

№ 14

1. Які види синтаксичного зв'язку здійснюються за допомогою слова?
2. Перерахуйте відомі Вам синтетичні та аналітичні засоби вираження граматичних значень.
3. Як називається основне слово синонімічного ряду?
4. Чи існує полісемія у мові та мовленні?

№ 15

1. Які види семантичного переносу значення Ви знаєте?
2. Назвіть основні види синонімів.
3. Що таке неологізми?
4. Що таке суплетивізми?

№ 16

1. Яким чином можна встановити наявність будь-якої граматичної категорії у певній мові?

2. Чи розрізняються словникові статті в різних словниках?
3. У чому полягає різниця між узгодженням та керуванням?
4. Часто бувають у мові абсолютні синоніми?
5. Чим відрізняється омонімія від полісемії?

№ 17

1. Яку роль у мовленні відіграють синоніми?
2. Як пояснити неспівпадання граматичних категорій тожонних розрядів слів у різних мовах?
3. Які основні функції порядку слів у реченні?
4. Як називається основне слово синонімічного ряду?

№ 18

1. Які основні функції інтонації в реченні?
2. Що таке частотні словники?
3. Перерахуйте відомі Вам синтетичні засоби вираження граматичних значень.
4. Що зближує полісемію та омонімію?

№ 19

1. Що таке омографи?
2. Перерахуйте типи запозичень.
3. У чому різниця між антонімами словниковими та контекстними (мовленнєвими)?
4. Чи обов'язкова пряма відповідність між логічною та граматичною структурою речення?

№ 20

1. Назвіть структурні типи простого речення. Що лежить в основі цієї класифікації?
2. Що таке “пуризм”? За що боролись и борються “пуристи”?

3. Чи до одного типу відносяться синоніми: есть — жрать, лице — морда?
4. Які причини табування слів?

№ 21

1. Як називаються односкладові безпідметникові речення?
2. У чому основна різниця між прямими и переносними значеннями слова?
3. На основі якої ознаки слова об'єднуються в семантичні поля?
4. Чим відрізняється аглютинація від фузії як двох різновидностей афіксації?

№ 22

1. Чи існують слова без лексичного значення?
2. Що таке нульовий граматичний показник?
3. Чим відрізняється просте речення від складного?
4. Якими мовними засобами може виражатись модальність?

№ 23

1. Дайте приклади гіперо-гіпонімічних відношень.
2. У яких відношеннях один до одного знаходяться граматичні форми однієї й тієї самої категорії?
3. У чому причина появи штучних мов?
4. Що таке суплетивізм ?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алпатов В. М.* История лингвистических учений. — М.: Языки русской культуры, 1999.
2. *Аракин В.Д.* Типология языков и проблема методического прогнозирования. — М.: Высшая школа, 1989.
3. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. — М.: Советская энциклопедия, 1969.
4. *Белая А. С.* Введение в языкознание. — Нежин: НГПУ, 2000.
5. *Білецький А. О.* Про мову, мовознавство. — К.: АртЕк, 1996.
6. *Блумфилд Л.* Язык. — М.: Прогресс, 1968.
7. *Васильева Н. В., Виноградов В. А., Шахнарович А. М.* Краткий словарь лингвистических терминов. — М.: Русский язык, 1995.
8. *Ганеев Б.Г.* Язык. — Уфа: БГПИ, 1999.
9. *Генидзе Н.Н.* Основы современного языкознания. — СПб: Изд-во СПГУиФ, 2003.
10. *Герета Н. М., Торчинський М. М.* Вступ до мовознавства. — К.:Товариство “Знання”, 2000.
11. *Глазкова О.В., Колесник Д.М.* Вступ до мовознавства. — Черкаси: ЧІТІ, 1999.
12. *Горох Г. В.* Вступ до мовознавства. — Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002.
13. *Глазкова О.В., Колесник Д.М.* Вступ до мовознавства. — Черкаси: ЧІТІ, 1999.
14. *Донець Л.С., Мацько Л.І.* Вступ до мовознавства: Практикум. — К.: Вища школа, 1989.
15. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. — К.: Вища школа, 1974.
16. *Дубічинський В. В.* Вступ до мовознавства. — Харків, 2002.
17. *Дубровина К.Н., Игнатъева М. М.* Основы лингвистики. — М., 1994.
18. *Жинкин Н. И.* Язык — речь — творчество. — М.: Лабиринт, 1998.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

19. *Звегинцев В. А.* Мысли о лингвистике. — М.: Изд-во МГУ, 1996.
20. *Зеленько А. С.* З історії лінгвістичних вчень. — Луганськ:Альма-матер, 2002.
21. *Иванова К. А., Преображенская О. А.* Введение в языкознание. — СПб: ГЭТУ, 1997.
22. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М.: Просвещение, 1987.
23. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2000.
24. *Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина .* — М.: Изд-во МГУ, 1996.
25. *Кучинский Б.В.* Навчально-методичний комплекс з курсу “Вступ до мовознавства” для студентів факультету іноземних мов. — Кіровоград: КДПУ ім. В. Виниченка, 2004.
26. *Лаврентьев А.М.* Введение в языкознание. — Новосибирск: НГПУ, 2001.
27. *Леденев Ю. И., Леденев Ю. Ю.* Язык. — Ставрополь, 2000.
28. *Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой.* — М.: Сов. энциклопедия, 1990.
29. *Луценко Н.А.* Введение в лингвистику слова. — Горловка: ГПШИЯ, 2003.
30. *Мазуркевич Л.В.* Вступ до мовознавства. — К.: Вид-во НАУ, 2002.
31. *Марузо Ж.* Словарь лингвистических терминов. — М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960.
32. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М.: Высшая школа, 1987.
33. *Меркулов И. П.* Эволюция. Язык. Познание. — М.: Языки русской культуры, 2000.
34. *Норман Б. Ю.* Основы языкознания. — Минск: Бел. Фонд Сороса, 1996.
35. *Погорелая Е. А., Муссурова Е. Н.* Введение в языкознание. — Тирасполь, 1997.
36. *Реформатский А. А.* Введение в языковедение. — М.: Аспект Пресс, 1996.

37. Рудяков А.Н. Язык или почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка). — К.: Грамота, 2004.

38. Семчинський С. В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002.

39. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. — М. —Л.: Соц-экиз, 1934.

40. Серова И.Г. Современные проблемы филологии. — Тамбов: ТГУ, 2002.

41. Соссюр. Ф. де. Труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1977.

42. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. — М.: Наука, 1975.

43. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семантические проблемы лингвистики, философии, искусства. — М.: Наука, 1985.

44. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. — К.: Вища школа, 1980.

45. Харченко С.В. Вступ до мовознавства. — К.: Вид-во НАУ, 2004.

46. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. — К.: Рута, 2000 .

47. Aktajan A., Demers R. A., Harnish R. M. Linguistics: An Introduction to Language & Communication. — Cambridge (Mass.): MIT Press, 1979.

48. Berezin F. M. Lectures on Linguistics. — M.: Higher Scholl Publishing House, 1969.

49. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

50. Crystal D. A. Dictionary of Linguistics and Phonetics. — Oxford: Blackwell, 1998.

51. International Encyclopedia of Linguistics / Ed. by W. Bright— Oxford: Oxford University Press, 1992.

52. Poluzhyn M. M. Lecture Notes on Historiography of Linguistics. — Вінниця: ПП Видавництво “Фоліант”, 2004.

53. Richards J., Platt J., Weber H. Longman Dictionary of Applied Linguistics. — London: Longman, 1992.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА	3
ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ	18
МОВА ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ	23
ПИСЬМО	30
ФОНЕТИКА	34
ФОНОЛОГІЯ	35
ЛЕКСИКОЛОГІЯ (I)	44
ЛЕКСИКОЛОГІЯ (II)	53
ЛЕКСИКОЛОГІЯ (III)	62
ГРАМАТИКА. МОРФОЛОГІЯ	67
ГРАМАТИКА. СИНТАКСИС	73
КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ СВІТУ	83
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	90
ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	94
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	100

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

А.Е. Левицький
А.В. Сингаївська
Л.Л. Славова

ВСТУП

ДО МОВОЗНАВСТВА

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів *Б. А. Сладкевич*
Редактор *Л.І. Єросова*
Верстка *О.А. Клевицова*
Дизайн обкладинки *Б. В. Борисов*

Підп. до друку 14.11.2005. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 5,5.

Видавництво “Центр навчальної літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63, 428-72-81, 428-72-83
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №1014 від 16.08.2002